

הצנזורה על הקולנוע בתקופת המנדט הבריטי, 1921-1948

גיורא גודמן

תעשיית הסרטים חוללה מהפכה בצריכת הבידור והחדשות בחברות המתועשות של אירופה וצפון אמריקה במפנה המאה העשרים. לאחר מלחמת העולם הראשונה היא הגיעה גם למרחבי השליטה הקולוניאליים, ובהם פלשתינה המנדטורית. עוצמתן של התמונות הזרות, במיוחד לאחר שנוסף להן פס קול, נתפסה ככוח תרבותי ופוליטי שאסור להשאירו בלי פיקוח בידי יצרני הסרטים, שהיו חברות עסקיות הפועלות למטרות רווח. כוחם הפוליטי והמסחרי של המסרים המוקרנים על המסך הטריד את מנוחתם של מחוקקים וממשלות ואילו החשש שסרטים 'מקלקלים' מבחינה מוסרית את המוני הצופים שנהרו מדי שבוע לאולמות הראינוע, רבים מהם בני נוער וצעירים, עורר דרישה ציבורית נמרצת לפקח על תכניהם. מנגנוני צנזורה על תעשיית הסרטים נוצרו במהרה בכל מקום. בתעשיית הסרטים בארצות הברית, יצרנית הסרטים הגדולה בעולם, התפתח עם הזמן מנגנון צנזורה עצמית שנועד למנוע צנזורה גורפת יותר על מוצריה בידי רשויות מקומיות בבית ומדינות זרות בחוץ.¹ גם בבריטניה הסכימו כמעט הכול שיש לפקח על המוצג בבית הקולנוע מטעמי מוסר. אולם רעיון הצנזורה עורר התנגדות לא פחותה והשלטונות העדיפו להשאיר את הסמכות החוקית להתיר הקרנת סרטים או לאסור על כך בידי רשויות מקומיות. עיקר הצנזורה נעשה, בדומה לארצות הברית, בידי גוף נוקשה למדיי שנוסד בידי תעשיית הסרטים עצמה, אך היה נתון להשפעתה הבלתי פורמלית של הממשלה הנבחרת.²

* הכותב מודה לעורכי הגיליון ולקוראים האנונימיים על הערותיהם המועילות.

1 Sheri Chinen Biesen, *Film Censorship: Regulating America's Screen*, New York 2018

2 Jefferey Richards, *The Age of the Dream Palace: Cinema and Society in Britain 1930-1939*, London 1984; James C. Robertson, *The Hidden Cinema: British Film Censorship in Action, 1913-1975*, London 1989

החדשנות הציבורית של הבריטים כלפי מנגנוני צנזורה ממשלתיים בזמני מלחמה ושלום פחתה במידה רבה באימפריה רחבת הידיים. בהודו, במושבות הכתר ובשטחי מנדט כמו פלשתינה, רוב הצנזורה על הסרטים הייתה נתונה בידי השלטונות. במרחבי שליטה קולוניאליים אלה הייתה משמעות פוליטית לכל מה שהוקרן על המסך, ואפילו סרטי עליה א-פוליטיים לכאורה, אשר הציגו דמויות מערביות כמושחתות וכלא מוסריות, היו עשויים לזעזע היררכיות קולוניאליות ולפגוע בתדמיתם ובמעמדם של האדם (והאישה) הלבנים.³ בשל חשיבות הנושא ערך משרד המושבות בשלהי שנות העשרים סקר מקיף על צריכת הסרטים ומנגנוני הצנזורה ברחבי האימפריה. בפלשתינה, אשר הוגדרה ברו"ח המסכם כאחת 'הקולוניות המזרח-תיכוניות', כבר הייתה צנזורה מסודרת שפעלה מכוח חקיקה חדשה.⁴ מאמר זה עוסק בצנזורה על סרטים שהנהיגו השלטונות הבריטים בפלשתינה המנדטורית, נושא שעדיין לא נדון בכתובים. פלשתינה הציבה אתגר מיוחד לשלטונות הבריטים בשל הצמיחה המהירה של תרבות הבילוי בקולנוע ובשל המתח העצום שבין שתי הקהילות הלאומיות אשר חיו בארץ – הערבית והיהודית – אשר כל אחת מהן בתורה התקוממה כנגד השלטון המנדטורי. תחילה נדון גיבוש החקיקה, הנהלים ומנגנון הפיקוח על סרטים על רקע התפתחות הצפייה בראינוע ובקולנוע כמרכיב מרכזי בתעשיית הבידור ותרבות הפנאי העירונית שהתפתחה בתקופה המנדט. בהמשך, על בסיס מקורות ארכיוניים ועיתונאיים, נבחנים שיקולי שלטונות המנדט לפסול סרטים מסוימים בשלמותם או בחלקם, והתגובה הציבורית לכך. הדרישה לצנזורה מטעמי מוסר על סרטים הכוללים התנהגות אלימה או מתירנית, במונחי התקופה, הייתה משותפת לשלטונות ולציבור הרחב. אך בחינה מקיפה של פסילות הצנזורה מלמדת שעיקר תשומת הלב של ממשלת המנדט הייתה נתונה למשמעויות הפוליטיות של הביקור בבתי הקולנוע. הצנזורה על סרטי העלילה, הסרטים התיעודיים ויומני החדשות הקולנועיים, שימשה במידה רבה ככלי פיקוח פוליטי שמטרתו

Rex Stevenson, 'Cinemas and Censorship in Colonial Malaya', *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. 5, No. 2 (1974), pp. 209-224; Rosaleen Smyth, 'The Development of British Colonial Film Policy, 1927-1939, with Special Reference to East and Central Africa', *The Journal of African History*, Vol. 20, No. 3 (1979), pp. 437-450; Poonam Arora, 'Imperiling the Prestige of the White Woman: Colonial Anxiety and Film Censorship in British India', *Visual Anthropology Review*, Vol. 11, No. 2 (1995), pp. 36-50; Charles Ambler, 'Popular Films and Colonial Audiences: The Movies in Northern Rhodesia', *The American Historical Review*, Vol. 106, No. 1 (2001), pp. 81-105; James R. Brennan, 'Democratizing Cinema and Censorship in Tanzania, 1920-1980', *The International Journal of African Historical Studies*, Miriam (להלן: ברנן, דמוקרטיזציה של הקולנוע וצנזורה); Vol. 38, No. 3 (2005), pp. 481-511; Sharma, 'Censoring India: Cinema and the Tentacles of Empire in the Early Years', *South Asia Research*, Vol. 29, No. 1 (2009), pp. 41-73; Tom Rice, *Films for the Colonies: Cinema and the Preservation of the British Empire*, Oakland, University of California Press, 2019

Summary of Replies to Circular Despatch of the 1st October, 1927, *The National Archives* 4 (TNA), London, CO323/990/2

למנוע פגיעה ביחסי בריטניה עם מדינות זרות, תסיסה דתית או לאומית בקרב תושבי הארץ ואף התקוממות כנגד השלטונות.

'פקודת סרטי הראינוע, 1927'

בשלהי שנות השלטון העות'מאני הוקמו אולמות הראינוע הראשונים בירושלים, ביפו ובפרבר שלה תל אביב, ופעילותם נמשכה גם בראשית השלטון הצבאי הבריטי.⁵ הסרטים הוקרנו תחת פיקוח מוניציפלי, אך בתגובה לתלונות מהציבור על השחתת הדור הצעיר ניסחו השלטונות הבריטים בקיץ 1921 תקנות מחייבות לפיקוח על הסרטים המוצגים באולמות. הנציב העליון הרברט סמואל הודיע שהשלטונות ימנעו הקרנת כל סרט שיש בו 'אופי לא מוסרי' או 'העשוי להפר את הסדר הציבורי'. על בעלי אולמות ראינוע יהיה להודיע בכתב למושל המחוז על כל סרט חדש שירצו להציג לפחות יומיים מראש, כולל שם הסרט ותיאור תוכנו. מפקדי הצבא, קציני משטרה, ומפקחי חינוך מחוזיים, יוכלו להיכנס בכל עת לאולם שבו מוקרן סרט ולדווח לרשות המקומית או למושל הצבאי, אם לדעתם הסרט פוגע 'במוסר או בסדר הטוב'. אפשר יהיה לאסור סרט כזה באופן מיידי לשבועיים, ולאחר בירורים נוספים אף לצמיתות. העוברים על תקנות אלה היו צפויים לקנסות על פי החוק הפלילי.⁶ התקנות שמרו תפקיד מסוים לרשויות העירוניות, והתוצאה הייתה ריב סמכויות על המותר והאסור להקרנה. השלטונות הבריטים מינו ועדת ביקורת על הסרטים המוצגים בראינוע 'עדן' בגבול תל אביב-יפו, שכללה נציג של שתי העיריות. הוועדה פסלה סצנות וקבעה אם סרטים יהיו מותרים גם לילדים.⁷ ביוני 1922 אישרה הוועדה לאולם ראינוע 'עדן' שבתל אביב להקרין סרט גרמני-צרפתי בשם *Les Proscrites* (המנוודים), אשר נושאו היה עלילת דם ופוגרום נגד יהודים ברוסיה הצארית בראשית המאה.⁸ אולם כעבור יום התקבלה הוראה מן המשטרה לעכב את הקרנת הסרט מפני שהוא עלה לדיון נוסף. בישיבה המורחבת נכחו ראש העיר מאיר דיזנגוף, אחד העם, ונציגים נוספים מיפו. למורת רוחם של בעל אולם הראינוע ואנשי תל אביב, קיבל המושל הבריטי את דעתם של נציגי יפו שיש לאסור על הקרנתו בטענה שהוא עלול להסעיר את רוחות המהגרים היהודים הצעירים מרוסיה.⁹ בתוך כמה חודשים החליטה ממשלת המנדט להקים מנגנון צנזורה בעל סמכות על כל חלקי הארץ. ההחלטה התקבלה למרות התנגדות מושל מחוז הצפון שרצה להשאיר בידי

5 משה צימרמן, סימני קולנוע: תולדות הקולנוע הישראלי בין השנים 1896-1948, תל אביב 2001, עמ' 35-33, 41-43.

6 'Public Notice: Cinematograph Entertainments', *Palestine Gazette*, 1.8.1921; Tenth Meeting of Advisory Council, 19.7.1921, TNA, CO814/6

7 לכבוד ד"ר מוזינסון, 31.5.1922; 'פרטיכל ועדת הבקרת לסרטי הראינוע', ד' בסיון תרפ"ב (31.5.1922), תיק 2/44, ארכיון עיריית תל אביב.

8 סרט שהופק בגרמניה בשם *Die Geächteten*, אבד עם השנים.

9 'דיד "פלסטין" ובקורת התמונות בראינוע "עדן"', *הארץ*, 28.6.1922; 'מסיבי לסרט ראינוע', דאר היום, 2.7.1922.

סמכויות, בטענה שסרטים רבים יובאו ישירות לחיפה מביירות.¹⁰ במארס 1923 פורסמה הודעה רשמית על הקמת ועדה מרכזית בירושלים לביקורת על סרטי ראינוע. חבריה ימונו על ידי הנציב העליון ויכללו נציגים של מושל מחוז ירושלים-יפו, המשטרה, מחלקת החינוך, לשכת המסחר וכן גם אישה אחת. במידת הצורך יכולה הייתה הוועדה לצרף לשיבותיה נציג של 'עדה דתית' למתן חוות דעת. האחריות להגשת סרטים לביקורת הייתה נתונה מעתה בידי הסוכנים המפיצים, סימן מובהק להתפתחות הענף. אולם גם הסוכנים וגם בעלי האולמות היו אחראים למילוי חובות הצנזורה ולהגשת תעודה מאשרת שבלעדיה אסור היה להקרין את הסרט.¹¹ בשנים הראשונות לפעולתה הנפיקה ועדת הביקורת רישיונות שמספרם עלה מ-140 ל-365 סרטים בשנה, כמעט כולם יובאו מאירופה או מארצות הברית. הצנזורה אסרה על הצגת שישה סרטים ב-1925, עשרה סרטים ב-1926, ו-12 סרטים ב-1927. הנימוקים לפסילות היו פגיעה אפשרית ברגשות דתיים, לאומיים ופוליטיים או הצגת 'נושאי אלימות ומין' באופן המנוגד 'למוסר הטוב ולסדר הציבורי'.¹²

הצנזורה על הסרטים הוסדרה לבסוף בחקיקה שפורסמה באוקטובר 1927, ב'פקודת סרטי הראינוע, 1927', לצד 'פקודת ההצגות הציבוריות (בקורת), 1927' לתיאטראות ולבמות אחרות. הפקודות נשארו בספרי החוקים של פלשתינה עד סוף תקופת המנדט ואף מעבר לכך. הן איששו בשינויים קלים את התקנות שלפיהן הורכבה ופעלה 'ועדת הבקורת'. מי שרצו להציג סרט הגישו תקציר ותמונות של כל סצנה או פרסום נלווה, ואם נדרשו לכך, הציגו אף את הסרט במלואו. סמכות הוועדה התרחבה לא רק לרישוי סרטים שנועדו להקרנה לפני אדם אחד או יותר, אלא גם לכרזות ולפרסום נלווה. הצגת סרט או פרסום נלווה ללא רישיון יכולה הייתה להסתכם בקנס ואפילו בחודש מאסר.¹³ שנה לאחר מכן פורסמה תקנה נוספת שקבעה שיש להקרין את הרישיון מטעם ועדת הביקורת המרכזית (Central Censorship Board) על המסך בראשית כל סרט.¹⁴

'פקודת סרטי הראינוע, 1927' קבעה שבראש ועדת הביקורת, דהיינו הצנזורה, יעמוד סגן מושל מחוז ירושלים, ובהמשך מושל המחוז. הראשון ששימש בתפקיד היה אדוארד קית-רואץ' (Keith-Roach) ויחד איתו שבעה חברים שמונו בידי הנציב העליון. החוק קבע שלפחות אחד מחברי הוועדה חייבת להיות אישה. ארגוני הנשים כבריטניה היו פעילים מאוד בעניין השפעת סרטים על ילדים ובני נוער ובעקבות דרישתם החלו הרשויות למנות

Minutes of Executive Council Meetings, 13.10.1922, 31.1.1923, TNA, CO814/18 10

'Public Notice: Censorship of Cinematograph Films', *Palestine Gazette*, 15.3.1923 11

Lord Plummer to L.C.M.S. Amery, 20.3.1928, TNA, CO323/990/1 12

'An Ordinance to Provide for the Censorship of Cinematograph Films', *Palestine Gazette*, 13

1.6.1927; 'Promulgation of Ordinances', *ibid.*, 16.10.1927

מצריות, המטבע הנהוג בארץ, אך ב-1931 שונה לחמש לירות פלשתיניות, שהיו שוות ללירה שטרלינג.

ראו, 'An Ordinance to amend the Cinematograph Films Ordinance, 1927', *ibid.*, 16.6.1931

'Cinematograph Films Ordinance, 1927', *ibid.*, 1.10.1928 14

גם נציגות נשית בוועדות צנזורה שהיו ברובן – כמו כל תפקיד ציבורי – בידי גברים.¹⁵ חברי הוועדה מנו לצד היושב ראש נציג של המשטרה, נציג מחלקת החינוך, מפקחת רווחה ומזכיר ועדה ממשרדו של מושל מחוז ירושלים. נוסף על פקידי השלטון כללה הוועדה נציג של לשכת המסחר בירושלים ושני נציגי ציבור: פרסיבל איילמר-האריס, פעיל בולט בתיאטרון החובבים הבריטי בירושלים, והמחנך עאדל ג'אבר, שתואר בידי השלטונות עם מינויו כחבר ועדה 'מוסלמי', אשר שימש בה יותר מכל חבר אחר, עד 1948.¹⁶

הענקת סמכות צנזורה לתושבי הארץ ושילובם במסגרת רשות סטטוטורית – כצפוי משלטון מנדטורי שמחויב לקדם את האוכלוסייה המקומית ולהכינה לעצמאות – לא היו ברורים מאליהם בכל מקום שבו שלטו הבריטים. בטנגנייקה, גם היא שטח מנדט בריטי במזרח אפריקה, עברו כמה שנים עד שהקהילה היהודית הגדולה שכנעה את השלטונות לצרף נציגים מטעמה לוועדת הצנזורה, ולבסוף צורף נציג אפריקני ראשון ב-1936.¹⁷ אולם בפלשתינה, כמו בכל שטחי האימפריה הבריטית, השלטונות שמרו בידיהם בפועל את המושכות. 'פקודת סרטי הראינוע, 1927' קבעה ששני חברי ועדה הם 'מנין חוקי' להחליט על אישור סרט, אולם אחד מהם חייב להיות פקיד שלטון.

עם הזמן השתנה הרכב הוועדה והתרחב מעט בשל הצרכים המתרכבים. בינואר 1931 הוחלף איילמר האריס באשתו, דורותיאה, ופקיד הממשלה היהודי-אירי מקס נורוק מונה למזכיר הוועדה.¹⁸ בסתיו 1940 הורחב מספר החברים משמונה ל-12: שישה מהם היו פקידי שלטון, אחד היה נציג לשכת העיתונות המנדטורית, ושישה נציגי ציבור ששימשו כמעט כולם עד סוף תקופת המנדט. העיקרון שהנחה את בחירתם היה קביעת שני נציגים, גבר ואישה, על פי מפתח דתי לנוצרים (ולמעשה בריטים), מוסלמים ויהודים. אחד משני הנציגים הבריטים היה ארתור מלפורד רב הפעלים, מנהל סוכנות רויטרס בירושלים ובעל עסקי מסחר. פאטמה אל-חסייני הייתה האישה המוסלמית הראשונה שהתמנתה לתפקיד ציבורי בפלשתינה המנדטורית. כעבור חודשים ספורים היא פרשה והוחלפה על ידי אשת החברה והספרות ענברה ח'אלידי.¹⁹ בראשית 1946 ביקשה המועצה המוסלמית העליונה נציגות משלה בוועדה אולם נדחתה בטענה שיש כבר שני חברים מוסלמים והדבר יפר

15 'Film Censorship', *The Times*, 17.12.1921; 'Woman Film Censor', *Daily Mail*, 15.5.1922; 'Censorship of Films', *The Times*, 5.6.1931; 'Film Censorship', *Daily Telegraph*, 27.11.1931; 'New Woman Film Censor', *ibid.*, 31.1.1933

16 'Cinematograph Films Ordinance, 1927: Notice', *Palestine Gazette*, 16.1.1928; Lord Plummer to L.C.M.S. Amery, 20.3.1928, *TNA*, CO323/990/1

17 ברנן, *דמוקרטיזציה של הקולנוע וצנזורה*, עמ' 491 ו-497.

18 'Cinematograph Films Ordinance, 1927: Notice', *Palestine Gazette*, 10.1.1931; 'Censored', *Palestine Bulletin*, 20.1.1931

19 'Cinematograph Films Ordinance, 1927: Notice', *Palestine Gazette*, 30.9.1940; 'News in Brief', *Palestine Post*, 2.1.1941

את האיזון הקהילתי וישמש כפתח לבקשות מ'ארגונים דתיים אחרים'.²⁰ שני חברי הועדה היהודים היו אן פונר-היימן, חוקרת באוניברסיטה העברית אשר בעלה היה פקיד בכיר בבנק ברקליס, ואליעזר ריגר, ראש המחלקה לחינוך באוניברסיטה.

התפתחות הצפייה בקולנוע ומנגנון הצנזורה

תקנות חדשות לפקודת הראינוע פורסמו מעת לעת על פי הצרכים של מלאכת הצנזורה והגידול המרשים במספר האולמות ובקהלי הצופים בשנות השלושים. צמיחה זו, החל בראשית העשור, שיקפה מגמה כללית של פיתוח כלכלי ועירוני שניזון מהגירה יהודית גדולה ומתהליכי מודרניזציה בחברה הערבית. הראינוע הפך לקולנוע כאשר בעלי האולמות הגדולים מיהרו החל באביב 1930 להתקין מערכות סאונד לצופיהם. בראשית 1932 מנה הנציב העליון בדו"ח ללונדון 18 אולמות ואמפיתאטראות לערבי קיץ בערים הגדולות ירושלים, חיפה, תל אביב ויפו, רובם כבעלות יהודית, ועוד 12 בערים קטנות יותר ובמושבות היהודיות: שכם, טול כרם, צפת, טבריה, עכו, חדרה, פתח תקוה, רחובות, ראשון לציון, כפר סבא, הרצליה וזכרון יעקב. במחצית מהאולמות כבר הותקנו מערכות סאונד. מספר הביקורים השבועיים בקולנוע עמד על כ-56,000 צופים בשבוע, וזה באוכלוסייה של כמיליון תושבים אשר רובה התגורר באזורי כפר, הרחק ממסך הכסף.²¹ בערים המעורבות הגדולות והקטנות ציינו השלטונות שקהל הצופים 'מעורב', נתון שמן הסתם הצריך רגישות גדולה יותר בעבודת הצנזורים.²²

האלימות הביין-קהילתית לאחר פרוץ המרד הערבי במחצית השנייה של העשור פגעה ברקמות משותפות לערבים ויהודים של חיי יום ותרבות כילוי.²³ אולם למרות האלימות הרבה ותקופות עוצר בערים המעורבות, המשכיחה להתפתח תרבות צריכת הקולנוע. בשלהי שנת 1937 מנו השלטונות 22 אולמות ואמפיתאטראות בערים הגדולות ועוד עשרים ברחבי הארץ. מספר הסרטים שעברו את ביקורת הצנזורה הוכפל מ-474 ב-1931 ל-818 באותה שנה.²⁴ כמעט כל הסרטים היו מיובאים. הוליווד שלטה ברמה עם יותר מחמישים אחוז

20 J.H.H. Pollock to the Chief Secretary, 20.3.1946, *Israel State Archives (ISA)*, M/6464/23

21 Arthur Wauchope to Philip Cunliffe-Lister, 11.2.1932, *TNA*, CO323/1122/3

22 בקולוניות שבמזרח אפריקה ואפילו בשטח המנדט של טנגניקה (בניגוד לחוקת חבר הלאומים האוסרת על אפליה גזעית), נהגו הצנזורים לפסול סרטים מסוימים להצגה לפני 'ילידים'. ראו, ברנן, *דמוקרטיזציה של הקולנוע וצנזורה*, עמ' 487-494.

23 מנחם קליין, *קשורים: הסיפור של בני הארץ*, תל אביב 2015, עמ' 35, 85 ו-96. בשלהי תקופת המנדט נזפה דודתו של האינטלקטואל הפלסטיני אדוארד סעיד בו ובשני בני דודיו על שהלכו לראות סרט בקולנוע 'ריג'נט' שהיה בבעלות יהודית. 'הם הרי לא מוכנים לבוא לבתי הקולנוע שלנו!', היא כעסה. ראו, אדוארד סעיד, *עקור: לא מזרח ולא מערב*, תל אביב 2001, עמ' 139.

24 Geoffrey Maclaren to Chief Secretary, 31.5.1937; Arthur Wauchope to W.G.A. Ormsby-Gore, 21.8.1937, *TNA*, CO733/355/11

מנתח השוק; שאר הסרטים הגיעו מצרפת, בריטניה, אוסטרליה, פולין, צ'כסלובקיה, ברית המועצות ומצרים.²⁵

עלות הרישיון להצגת סרט התייקרה במידה ניכרת מלירה אחת לארבע לירות, כדי לגזור הכנסה גדולה יותר לשלטונות מעסקי הקולנוע המשגשגים וכן כדי שאפשר יהיה לשלם יותר לצנזורים על עבודתם המתרחבת בצפייה בסרטים ובהשתתפות בישיבות. הצנזורים נפגשו באופן קבוע פעם בשבועיים, בשעת בוקר מאוחרת של יום שני. הם קראו תקצירים, עברו על התמונות המצורפות, ולאחר מכן חיוו את דעתם. אם לא נחה דעתו של אחד משמונת חברי ועדת הצנזורה מהתקציר של סרט כלשהו, הוא הוקרן לפני חצי מחברי הוועדה. אם אלה לא היו בטוחים שהוא מתאים להקרנה, הוקרן הסרט לפני כל חברי הוועדה ובישיבה שלאחר מכן הוא עלה לדיון ולהצבעה. דעת כל החברים נחשבה אבל דעת השלטונות, ובעיקר נציג המשטרה, נחשבה יותר. חובה הייתה לקבל דרישת פסילה שלו בשל נימוקי ביטחון.²⁶

מייד עם פרוץ מלחמת העולם השנייה בספטמבר 1939, הקשיח השלטון הבריטי את ידו על כל אמצעי התקשורת. בנובמבר פורסמו תקנות חדשות במסגרת חוק השעשועים הציבוריים. אלה דרשו בין היתר מבעלי בתי הקולנוע להבהיר בכרזות גדולות בבית הקולנוע אם הסרטים המוצגים נועדו למבוגרים בלבד או אם הכניסה לילדים למטה מגיל 16 מותרת. תקנה נוספת קבעה שעליהם להודיע למשטרה מראש אילו סרטים יוקרנו ולא לשנות את התוכנית בלי הודעה מוקדמת של 24 שעות. בדברי הסבר לציבור של היועץ המשפטי של ממשלת המנדט נאמר שההוראה נועדה לעזור למשטרה להשיג על סרטים שנועדו רק למבוגרים, אולם ברור שההנחיה החדשה הקלה גם על הפיקוח הפוליטי.²⁷ בסוף אותה שנה הודיעו השלטונות על סידורי רישוי חדשים למפיקי סרטים, שקבעו צנזורה על סרטים שנשלחו מהארץ לחו"ל. עד עתה עסקה הצנזורה רק במה שהוקרן באולמות המקומיים.²⁸ כמות הסרטים המורשים להקרנה הטרידה את השלטונות. מאז שנחקק חוק הצנזורה על הסרטים, חישוב ביולי 1943, לא פחות מ-7,600 רישיונות הקרנה לסרטים ניתנו בלי מגבלת זמן, מצב שלא היה רצוי 'בשל השינויים התכופים במצב הפוליטי'. על פי 'פקודת סרטי הראינוע, 1927' אפשר היה לבטל רישיון להקרנה, וכך נעשה לגבי כמה סרטים מראשית המלחמה. אבל במקום להכריח את הרשויות לפקח על כמות הולכת וגדלה של סרטים המסתובבים באולמות ההקרנה, ולגלות עירנות מיוחדת למקרה שבו סרט אינו ראוי

Isaac R. Molcho, 'U.S. Pictures Have Head Start in Favor with Palestine Public', *Motion Picture Herald*, 20.2.1937; *The Film Daily Yearbook*, 1938, pp. 1249-1250

Geoffrey Maclaren to Chief Secretary, 31.5.1937; Arthur Wauchope to W.G.A. Ormsby-Gore, 21.8.1937, *TNA*, CO733/355/11

'תקנות חדשות לבתי-קולנוע', *הארץ*, 9.11.1939, Public Entertainments (Amendment) Ordinance, *Palestine Gazette*, 28.12.1939

'הודעת הצנזור בענין סרטי קולנוע', *דבר*, 19.12.1939

מבחינה פוליטית, החליטו השלטונות להגביל את הרישיונות לשישה חודשים בלבד ולכבל את רישיונות כל הסרטים שכבר אושרו להקרנה. עלותה של הגשת סרט מחדש הוזלה, כנראה כדי לא להסתכסך עם מפיצי החברות האמריקניות הגדולות.²⁹ התקנה החדשה יצרה עבודה רבה נוספת לצנזורים ולכן בוטלה לאחר תום המלחמה, באוגוסט 1945. עם זאת השלטונות הורו לקציני המחוזות ולמשטרה לגלות עירנות, כבעבר, לסרטים שיש למנוע המשך הצגתם בשל שינוי ב'נסיבות הפוליטיות'.³⁰

השנים האחרונות של שלטון המנדט בפלשתינה התאפיינו בדאגה מתמדת לנסיבות הפוליטיות. מאבק מדיני מר ניטש בין היישוב היהודי לשלטון בשאלת ההגירה היהודית. ארגוני מחתרת יהודיים פגעו בתשתיות ובחיי כוחות הביטחון הבריטיים. פעולות חבלה ולאחריהן הטלת עוצר חלקי או מלא בידי השלטונות פגעו מעת לעת במקומות הבילוי, כולל בתי הקולנוע, בעיקר בערים הגדולות שבהן חיה אוכלוסייה יהודית. למרות המצב הביטחוני המעורער נמשכה תנופת הצמיחה של הבילוי בקולנוע. עשרות בתי קולנוע חדשים נפתחו בערים. הפצת סרטים בפורמט צר של 16 מילימטר במסררות נידרות, הביא לראשונה את קסם הצפייה בקולנוע לעשרות יישובים קטנים ברחבי הארץ.³¹ נתח השוק של הוליווד צמח במהלך העשור: 314 סרטים בשנת 1946/7, שבעים אחוז מנתח השוק. לשם השוואה: באותה שנה הופצו בארץ 43 סרטים מתוצרת בריטניה, 28 מברית המועצות, 18 מצרפת ושישה מאיטליה. תעשיית הסרטים המצרית, שהתרחבה מאוד גם היא בתום המלחמה, התחרתה בהוליווד בבתי הקולנוע שיועדו לצופים ערבים. 52 מתוך 55 הסרטים שיוצרו במצרים ב-1946 יובאו לארץ.³² רוב הסרטים המיובאים לא עוררו את תשומת לב הצנזורה. ביולי 1947 אף פעלה ועדת הצנזורה למנוע הקרנה מיותרת של סרטים שרובם התבררו כ'בלתי מזיקים לחלוטין'. הצנזורה פנתה למפיצי הסרטים הגדולים ועודדה אותם להגיש תקציר מלא יותר של הסרט, עם התמונות הנלוות, כדי לחסוך את הצורך בצפייה בסרט כדי לקבל רישיון להקרנתו.³³

צנזורה מטעמי מוסר: פסילת סרטים מתירניים בנושאי מין ואלמות

'פקודת סרטי הראינוע, 1927' קבעה את הסמכויות של הצנזורים ואת מנגנון הפיקוח על הסרטים. אולם ההנחיות של השלטונות לקביעה אילו סרטים או סצנות יש לפסול הוגדרו 'חסריות בהחלט', ובהיעדר חובת דיווח לסיבות לפסילה, לא נותר פעמים רבות אלא לנחש מדוע צונזר סרט כלשהו. תחושה של שרירות בהחלטות הצנזורה הייתה בראשית שנות השלושים בשורת מקרים שבהם סרטים שהתירה הצנזורה הוקרנו בתל אביב אך נאסרו

District Commissioner, Jerusalem to Chief Secretary, 5.7.1943, *ISA*, M/546/1 29
 Chairman of the Censorship Board to District Commissioners, 25.8.1945, *ISA*, M/6453/33 30
 Ibrahim Zein, 'Palestine Gets First 16mm Film', *Motion Picture Herald*, 12.7.1947 31
 Idem, 'Palestine', *ibid.*, 13.9.1947 32
 Minutes of Central Censorship Board (CCB) Meeting, 7.7.1947, *ISA*, M/4847/19 33

מאוחר יותר בהתערבות השלטונות בירושלים: עיר בעלת אוכלוסייה מעורבת, רגישה מבחינה דתית, ומקום מושבם של הצנזורים. מן הסתם מדובר היה בסרטים שהותרו רק על פי התקציר והתמונות, וצפייה בהם הביאה למחשבה מחודשת של השלטונות על מידת התאמתם להצגה. באוגוסט 1930 הוצג סרט הקולנוע הגרמני *איין אמונה בנשים* (*Ich glaub' nie mehr an eine Frau*), על אישה המידרדרת לזנות, במשך שלושה שבועות בקולנוע 'אופיר' בתל אביב ולאחר מכן ב'ציון' בירושלים. יושב ראש ועדת הצנזורה, אדוארד קית' רואץ', בא לצפות בסרט, עזב באמצע ולאחר מכן הגיעה הודעה שהסרט נאסר להקרנה. מכיוון שאלפים כבר צפו בסרט שכעבור יומיים היה אמור לרדת גם ככה מהמסכים, הייתה הפסילה המאוחרת ל'שיחת היום' בירושלים. דאר היום הלאומני הסיק מהפרשה מסקנה פוליטית, והיא שדווקא ב'פרטים קטנטנים', כמו איסור סרט, 'מתבלט עוד ביתר שאת שרירות ליבה של הפקידות המנדטורית'.³⁴

צנזורה מטעמי מוסר לא עוררה בדרך כלל מחלוקת ציבורית: סופרים, מחנכים ואנשי דת חברה היהודית והערבית אף דרשו להגביל את השפעתם לרעה של הסרטים על הציבור הרחב, ובעיקר על ילדים ובני נוער.³⁵ ועידת חכמי דת מוסלמים בראשות המופתי, חג' מחמד אמין אל-חסיני, דרשה בפברואר 1936 להטיל 'צנזורה חמורה' על סרטים הנוגדים לדת ולמסורת, ולפרסם חוק האוסר עד גיל 18 לבקר באולמות קולנוע.³⁶ סיווג רישיונות לצורך הגבלת גיל הצופים לא נקבע ב'פקודת סרטי הראינוע' אבל הגבלות לא פורמליות מצד הרשויות נוצלו בידי בעלי האולמות למשך קהל בפרסום מסחרי מובלט שהסרטים הם 'רק למבוגרים!'. קולנוע 'אדיסון' בירושלים פרסם במאסר 1934 את סרט האימה של האחים וורנר, *דוקטור X* – וסביר שחלק מהסצנות נחתכו בידי הצנזורים – בלווי הבטחה שההקרנה 'הורשתה ע"י הצנזורה אחרי הסוסים רק למבוגרים, בני י"ח ומעלה'.³⁷

ההנחיות לחברי הצנזורה בנושאי מוסר כללו פסילת סצנות הכוללות עירום, קללות, סצנות של לידה, מחלות מין או כל נושא המתאים רק לסטודנטים לרפואה או לעובדים סוציאליים'. הרגישות המגדרית ניכרה בציון מפורש של סיפורים העוסקים ב'נשים לא מוסריות' או בשידול לזנות, וכן סצנות של 'אורגיה' או 'דיקוד לא צנוע'. רוב הנושאים האלה היו אסורים גם במגננוני הצנזורה העצמית של תעשיות הסרטים בארצות הברית ובריטניה. הצנזורה בפלשתינה הייתה מודעת לכך שחלק נכבד מעבודתה עשו צנזורים בארצות שבהם יוצרו הסרטים, אולם בכל זאת קבעה שנדרשת התייחסות 'מקומית' הנגזרת מכך שמדובר בארץ שאינה 'ממש מערבית או ממש מזרחית'.³⁸

34 'בקולנוע "ציון"', דאר היום, 17.8.1930; מ"ד, 'המוסר בסינמה ובחיים', שם, 18.8.1930.

35 ענת הלמן, אור וים הקיפוח: תרבות תל אביבית בתקופת המנדט, חיפה 2007, עמ' 148-153; 'פסק דין במשפט הקולנוע', דבר, 8.2.1932; 'סרטים לילדים', שם, 29.11.1935.

36 'הועידה השנייה של חכמי הדת בפלסטין', אל-לואא, 15.2.1936.

37 'דוקטור X' (פרסומת), דאר היום, 6.3.1934.

38 Notes for Guidance, CCB, Undated, ISA, M/861/1; High Commissioner for Palestine to

בהקשר לכך צרמו לצנזורים, לעיתים בעידוד הציבור, סצנות מחשוף וריקוד מתרבות המזרח בין שנוצרו בידי הדמיון האורייטנליסטי של הקולנוע האירופי או שהגיעו בלבוש אותנטי מן הקולנוע המצרי. בפברואר 1930 אושר הסרט הגרמני שחרזדה (שבמקור נקרא **סודות המזרח**, *Geheimnisse des Orients*) להצגה בקולנוע 'ציון' בירושלים. מנהל בית ספר שצפה בסרט התלונן על לבוש לא צנוע בצילומי התקריב ולאחר הקרנה מיוחדת לפני ועדת הביקורת נחתכו הסצנות והסרט חזר להקרנות.³⁹ באופן דומה בספטמבר 1947 אישרה הצנזורה את הסרט המצרי **חביב אל עומר** (אהוב של החיים, *حبيب العمر*) עם הזמר פריד אל-אטרש בתנאי שבסצנה הראשונה, כאשר הגיבורה רוקדת, ייחתך הקטע שבו היא נראית מהצד ובצילום תקריב. בסרט המצרי שאדיה אל-וודי (הזמרת של הוודי, *شادية الوادي*) בכיכובה של לילה מוראד, דרשו לסלק מסוף הסרט סצנות של נערות לווי צעירות לבושות בקושי. שבועיים קודם לכן הוחלט לחתוך כמה קטעי תקריב של ריקודים מהסרט **ערוסה ללאיג'אר** (כלה להשכיר, *عروسة للايجار*) עם אנוור וג'די שנודע כ'קלרק גיבל' של הקולנוע המצרי. המפיץ מחה שהקיצוצים יפגעו בסרט וביקש לאשר אותו בשלמותו או לאסור על הקרנתו כדי שיוכל להשתחרר מכבלי החוזה עם המפיקים. הצנזורה החליטה לאסור את הקרנתו. המפיץ הסכים לבסוף לקיצוצים והסרט הוצג ב'סינמה רקס' בירושלים.⁴⁰ הצנזורים התבקשו על ידי השלטונות להעמיד לנגד עיניהם תמיד את מעמדה של פלשתינה כ'ארץ הקודש'.⁴¹ סרט הראינוע הצרפתי *La Vierge Folle* (עלמה מטופשת), על צעירה המתאהבת בגבר נשוי, מסרבת לדרישת משפחתה להיכנס למנזר ולבסוף יורה בעצמה, אושר להקרנה בקושי רב בראשית 1930, אבל הצנזורה דרשה לחתוך פרולוג מתוך כתבי הקודש. המפיץ סירב ומשך את הסרט.⁴² הסרט הגרמני *Rasputin: Dämon der Frauen* בכיכובו של קונרד וידט (Veidt), הותר אחרי חיתוך כמה סצנות והוקרן בתל אביב בשם **רספוטין** (בלי תיאורו בכותרת כ'דמון של נשים'). זמן קצר לפני הקרנתו לציבור הרחב בקולנוע 'אדיסון' בירושלים נאסרה הקרנתו לפתע לדרישת הפטריארך הלטיני, מונסיניור לואי ברלסינה (Barlassina), בטענה שהסרט הוא עלבון לנצרות. בעל האולם, שכבר החל למכור כרטיסים, הודיע שהוא מתכוון לתבוע פיצויים מהרשויות אך קית'רואץ' הרגיע אותו שמדובר רק בעיכוב לצורך בחינה מחודשת, ואחריה הסרט אכן הותר להקרנה ללא שינויים נוספים.⁴³

Secretary of State, 8 September 1946, *ISA*, M/556/29

'In Palestine', *Variety*, 19.3.1930 39

Minutes of CCB Meeting, 25.8.1947, 9.9.1947, *ISA*, M/4847/19 40
12.9.1947

Notes for Guidance, CCB, Undated, *ISA*, M/861/1 41

'In Palestine', *Variety*, 19.3.1930 42

'לפי דרישת מי נאסר הסרט "רספוטין"', דבר, 17.11.1932; 'תיאטרון "אדיסון" הציג את "רספוטין" בפני עותנאים', דאר היום, 10.11.1932; "'רספוטין" הותר ויוצג ב"אדיסון"', שם, 23.11.1932 43

סרטים שעסקו לדעת הצנזורה באופן מוגזם בפשע ובאלימות נידונו בדרך כלל לפסילה מוחלטת. ההנחיות דרשו לאסור סרטים שמראים או מתעדים 'אכזריות מופרזת או התנהגות חייתית ומתועבת' וסצנות הכוללות 'שיטות פשע העשויות להוביל לחיקוי'.⁴⁴ החשש מהאפשרות שהקולנוע יעודד פשיעה והתנהגות אלימה, בעיקר בקרב צופים צעירים, לא היה כמובן ייחודי לפלשתינה. בראשית שנות השלושים, בעקבות גל סרטי פשע אלימים שמשכו קהל רב אך גם ביקורת ציבורית חריפה, מנגנון הצנזורה העצמית של האולפנים הגדולים בהוליווד מיתן את רמת האלימות המותרת להצגה ויישם את הכלל שהחוק והמוסר הטוב תמיד חייבים בסוף לנצח. גם הגבלות אלה לא נחשבו תמיד מספקות בבריטניה – ובפלשתינה. במהלך העשור נאסרו שורת סרטי פשע הוליוודיים – שניים בבימויו של פריץ לאנג (Lang) – עם כוכבים כספנסר טרייסי (Tracy), הנרי פונדה (Fonda), בטי דייויס (Davis) והמפרי בוגרט (Bogart). באחד הסרטים שהקרנתם נאסרה במארס 1938, *San Quentin* של האחים וורנר, גילם המפרי בוגרט אסיר נמלט. מעבר למטחי היריות הרבים, ייתכן שהתקוממות המונית של אסירים פרטה על עצב פוליטי רגיש בשיאו של המרד הערבי, כאשר בתי כלא ומחנות מעצר המו אדם.⁴⁵ סרטי פשע ואימה מתוצרת הוליווד הטרידו את הצנזורה בפלשתינה עד סוף תקופת המנדט. מתוך ארבעה סרטים שאסרה הצנזורה בסתיו 1946, שלושה היו סרטים גנגסטרים אמריקניים.⁴⁶

סרטי אימה על-טבעיים היו ז'נר הוליוודי פופולרי בקרב צופים יהודים וערבים והצגתם הותרה או נאסרה לפי מידת האלימות שבהם. הצנזורה התירה ב־1947 את קללת המומיה (*The Mummy's Curse*) מסדרת ה'חנוטים' הקמים לתחיה של חברת יוניברסל וכן את *House of Frankenstein* של אותה החברה. אולם סרט ההמשך, *House of Dracula*, נפסל וכך גם *The Mad Ghoul* (שהופק כבר ב־1943). באותה תקופה נאסר לצפייה *White Zombie* בכיכובו של בלה לוגסי (Lugosi) משנת 1932, שנחשב לימים למייסד ז'נר סרטי ה'זומבים' (מתים-חיים) הפופולרי במיוחד בקולנוע האמריקני. עם זאת, הסרט *I Walked with a Zombie* של חברת RKO, סרט אימה ללא דם וכמעט ללא אלימות אשר עלילתו נסובה גם היא סביב טקסי הוודו באיי הודו המערבית – מעין 'דיבוק אקזוטי' כתב הפלסטיין פוסט – הוצג ב'אדיסון' בירושלים, ב'גן רינה' בתל אביב וב'סינמה רשיד' ביפו.⁴⁷ קו דק הפריד, אם בכלל, בין ייצוגי אלימות הקשורים בפשיעה פלילית ובין אלימות בעלת היבטים פוליטיים-מדיניים. איסור על הקרנת 'תליות או הוצאות להורג' היה רשום לדוגמה בכללי הצנזורה תחת הסעיף של סרטי 'פשע'.⁴⁸ הוצאות ציבוריות להורג של פושעים

Notes for Guidance, CCB, Undated, ISA, M/861/1 44

'Palestine Censors Ban Three American Films', *The Sentinel*, 10.3.1938 45

'אסרה הצגת סרט על המחותרת בנורביגיה', *המשקיף*, 21.11.1946 46

'At the Cinema', *Palestine Post*, 23.7.1945; 'Paper Violated Censorship', *Palestine Post*, 9.10.1947 47

High Commissioner for Palestine to Secretary of State, 8.9.1946, ISA, M/556/29 48

פליליים הופסקו בבריטניה באמצע המאה התשע-עשרה והיו אסורות לתיעוד מצולם בעיתונות. הצנזורה על הקולנוע בבריטניה הרחיבה זאת לסרטים עלילתיים. אולם סצנות אלימות והוצאה להורג היו לא רק בסרטים אמריקנים פופולריים אלא גם בסרטים תיעודיים או במה שנחשבו 'סרטי איכות' עם אמירה פוליטית. כך בתיעוד מוסרט של מעשי הפשע של הנאצים והעמדתם לדין בתום מלחמת העולם השנייה. באוקטובר 1946 דנה הצנזורה בסרט התיעודי הפולני *Swastyka i Szubienica* (צלב קרס וגרדום) על משפטם של מפקדי מחנה מאידנך והחליטה לדרוש חיתוך סצנות של גופות ושל הוצאה להורג בסיומו של מפקדי המחנה.⁴⁹ הקונסוליה הפולנית הציגה את הסרט באולם 'ימק"א בירושלים ובתל אביב, ויידעה את הצופים שקטעים מהסרט צונזרו. בתשובה לשאלת עיתונאי בנושא, הסבירו השלטונות שהקטעים שנחתכו היו בוודאי מקוממים את הקהל.⁵⁰ קשה לשער שהצנזורים שיקפו באמת את עמדות הציבור בנושא. כעבור שנה, באוקטובר 1947, הוחלט לאסור בשלמותו את הקרנתו של הסרט הצ'כי *Nezapomeneme* (שלא נשכח) בשל מה שתואר כ'מראות מבעייתים' של זוועות שביצעו הגרמנים במלחמה. הסרט, כך נטען, היה המזעזע ביותר שהוצג אי פעם לאישור הצנזורה.⁵¹

סרט 'איכות' עם סצנת הוצאה להורג אסורה היה *Day of Wrath* של הבמאי הדני הנודע קרל תיאודור דרייר (Dreyer). הסרט הופק ב-1943 תחת הכיבוש הנאצי. גיבורתו היא צעירה במאה השש-עשרה המואשמת במעשי כשפים בעקבות רומן אסור ומותו של בעלה הכומר. המבקרים נחלקו בדעתם כבר בשנות הארבעים אם מדובר בעלילה המתפתחת בצורה איטית ומשעממת, או ביצירת מופת מטפורית על החיים תחת הכיבוש הנאצי. הסרט הובא לארץ בידי איש הקולנוע היהודי-צ'כי אוטו זוננפלד (Sonnenfeld), שעסק עוד במולדתו בהפקת ובהפצת סרטים. הוא נפסל בשל סצנת העלאה על המוקד ואפשרות לפגיעה ברגשות דתיים. הפלסטיין פוסט הביע תמיהה על פסילת סרט כה איכותי וזוננפלד ערער על ההחלטה. לאחר התייעצות עם שני כמרים, כפי שנהגו בסרטים בעלי רגישות דתית, הותרה הקרנתו בנובמבר 1947, בתנאי שייחתכו ממנו סצנת ההעלאה על המוקד ועוד סצנה שבה ניתן סקרמנט לאדם גוסס.⁵²

Minutes of CCB Meeting, 21.10.1946, *ISA*, M/4847/19; Stuart Liebman, 'The Majdanek Trial: The Holocaust on Trial on Film', in: Christian Delage and Peter Goodrich (eds.), *The Scene of the Mass Crime: History, Film, and International Tribunals*, New York 2013, pp. 113-128

50 'סולומיאן-לוין על מלחמת המחתרת הפולנית בנאצים', על המשמר, 3.11.1946; 'הצנזורה על מאידאנק', המשקיף, 20.11.1946.

51 Minutes of CCB Meeting, 20.10.1947, *ISA*, M/4847/19

52 Minutes of CCB Meeting, 7.10.1947, 17.11.1947, *ISA*, M/4847/19
קולנוע שיציג אותו. הוא הוצג תקופה קצרה מאוד בשם יום הדין בקולנוע 'ארמון' בחיפה רק במארס 1950.

צנזורה פוליטית: סרטים שעלולים להמריד את ה'ילידים'

צנזורה על סרטים מטעמי מוסר תפסה חלק נכבד מעבודת הצנזורים, אך ההקשרים הפוליטיים של הקולנוע הם שמשכו את רוב תשומת הלב של השלטונות. בראש רשימת האיסורים עמדו ייצוגים קולנועיים שעשויים לפגוע ברגש, באמונה ובממסדים הדתיים של ארץ הקודש, נושאים שהיו כמעט תמיד בעלי היבט פוליטי. אחד האיסורים העיקריים, בפלשתינה כמו בבריטניה, היה גילום קולנועי של דמותם של ישו או אלוהים. על רקע זה נפסל ב-1938 *The Green Pastures*, סרטם של האחים וורנר. הסרט היה מבוסס על מחזה מצליח בברודווי על חיי השחורים במדינות הדרום בארצות הברית שמוצאים נחמה בדימוי קטעים מתוך התנ"ך. בגרמניה הנאצית הותקף הסרט כתעמולה יהודית המשתמשת בשחורים כמטפורה לסבל היהודי. מצד שני, בשל ערכו החברתי ולחץ דעת הקהל הליברלית התירה הצנזורה בבריטניה לבסוף את הקרנתו.⁵³

מקום נכבד לא פחות ברשימת האיסורים קבעו הצנזורים לכל סרט שעלול היה לעורר 'אנטגוניזם גזעי בפלשתינה או מציג אפליה על רקע גזעי'.⁵⁴ הסרט *White Shadows of the South Seas* היה הראשון של חברת מטרו גולווין מאייר שעשה שימוש חלקי בפס קול (כולל נהימת האריה הנודעת בסמל החברה). תוכן הסרט נחשב רציני במושגי הוליווד: ניצול הסכיבה האקזוטית של איי האוקיינוס השקט על ידי סוחרים אירופים חסרי מעצורים, במסגרת סיפור רומנטי בין רופא מערבי טוב לאחת הילידות. בדצמבר 1930, לאחר שהוצג בתל אביב בשם הצללים הלבנים, התערכו לפתע השלטונות לפני ערב הפתיחה בירושלים. הסרט, טענו, הותר על בסיס תקציר ותמונות, אך אנשים 'אחראים' שראו את הסרט התלוננו שחלק מהכתוביות יוצרות רושם שכל הלבנים הם רעים. הכתוביות הפוגעות הוצאו, ולאחר כחצי שנה הוקרן הסרט בקולנוע 'ציון'. אשת הנציב העליון לידי צ'נסלור (Chancellor) ומפקח המשטרה רוי ספיסר (Spicer) נכחו בערב הפתיחה.⁵⁵ עצם קיום הצנזורה על סרטים גרר התקפות זועמות בפלסטיין בולטיין הציוני, שהתפרסם באנגלית בירושלים. הצנזורה, והיושב ראש קית'רואץ' באופן אישי, הואשמו ב'טמטום מוחלט' עקב ניסיונם להוציא ממוחות 'הילידים' הלא מקולקלים של פלשתינה את 'המחשבה המסיתה' ש'ילידים' יכולים להיות 'מנוצלים בידי גברים לבנים חסרי מצפון'.⁵⁶

'Nazis Demand Ban on "Green Pastures"', *American Jewish World*, 29.1.1937; 'Palestine Censors Ban Three American Films', *The Sentinel*, 10.3.1938; 'Lord Tyrell and "Green Pastures"', *The Manchester Guardian*, 24.6.1937

Notes for Guidance, CCB, Undated, ISA, M/861/1

"White Shadows" Banned at Zion Hall', *Palestine Bulletin*, 7.12.1930; 'Do We Need a Censor?', *ibid.*, 12.12.1930; 'In a Few Lines: Censors', *ibid.*, 18.12.1930; 'At White Shadows', *ibid.*, 27.7.1931

'Do We Need A Censor', *ibid.*, 12.12.1930; 'Shadows', *ibid.*, 24.12.1931; 'Silent', *ibid.*, 28.7.1931; 'We Don't Want to be Censored', *ibid.*, 30.7.1931

לא רק בפלשתינה, בכל רחבי האימפריה הבריטית עמדו צנזורים על המשמר בסרטים או בסצנות שעלולים לפגוע במעמד השליטים הבריטים בעיני נתיניהם: בעיקר אם היה מדובר בנושאי תפקידים או לובשי מדים. באביב 1929 מחתה חברת הפקה בריטית נגד הפסילה בסינגפור ובמלאיה של *Tommy Atkins*, סרט ראינוע על המערכה הבריטית בסודן ב-1880, שצולם בחלקו במצרים בסיוע משרד המלחמה הבריטי. המפיקים, בגיבוי התאחדות התעשיינים הבריטית, התלוננו שלא נפסל סרט אמריקני שעסק בנושא דומה, על מעללי לגיון הזרים הצרפתי בצפון אפריקה. קידום תעשיית הקולנוע הבריטית ברחבי האימפריה, במיוחד מול המתחרה האמריקנית, היה יעד בריטי חשוב מבחינה מסחרית ותרבותית ומשרד המושבות בלונדון ביקש הסברים. מושל סינגפור – שהצנזורה בה נחשבה לקשוחה במיוחד – הסביר שאין להציג לפני 'אסיאתים חסרי השכלה' סרט שנפתח ב'השמדת כוחות חמושים של הכתר על ידי ערבים פנאטים'.⁵⁷ למותר לציין שהסרט *Tommy Atkins* לא הוקרן גם בפלשתינה. עם כל הרצון הטוב, צורכי הצנזורה גברו תמיד על הרצון לקדם את תעשיית הסרטים הבריטית. ממשלת המנדט הבהירה זאת בנימוס אבל במפורש ליצרני הסרטים הבריטים, אשר בעידוד משרד המושבות פעלו ביתר שאת להפיץ את סרטיהם ברחבי האימפריה.⁵⁸

התגובה לתבוסות בריטיות על המסך בסרט בריטי אחר הגשימה את חששות הצנזורים. במארס 1932 הוקרן בקולנוע 'עדן' בירושלים אפוס מלחמה בשם *האזיני אנגליה (Tell England)*, על המערכה עקובת הדמים בגליפולי במלחמת העולם. הקרנת הסרט נאסרה שבועיים קודם לכן בעיראק, ערב קבלת עצמאותה משלטון מנדט בריטי, בשל תשואות בקרב הצופים ב'רויאל סינמה' בבגדאד למראה תבוסות ונפגעים בריטים. כתבו של העיתון היפואי פלסטין בבגדאד הסביר את תגובת הקהל לסצנות שבהן נראו הכוחות הבריטים נסוגים מפני הצבא התורכי בכך שהיו 'אנשי המזרח, נאמנים למזרח, ובעלי שנאה לאימפריאליזם ולאיימפריאליסטים'.⁵⁹ סצנות דומות התרחשו בשני הלילות הראשונים בקולנוע 'עדן', כאשר חלק מהצופים עודדו בקול את התורכים המסתערים על המסך ושרקו בוז לבריטים. במהרה הגיבו שוטרים וחיילים בריטים בקהל בקריאות נגד והמהומה גרמה להפסקת הסרט. בהקרנה מיוחדת לפני חברי הצנזורה, כולל המושל קית-רואץ' והמפקח הכללי ספייסר, הוחלט לאסור על הקרנתו. הידיעה על כך פורסמה גם בלונדון בעיתון השמרני מורנינג פוסט. להערכת כתב העיתון בירושלים, הסצנות בקולנוע 'עדן' העידו על עוצמת הרגשות כנגד

B.I.P. (Export) to Colonial Secretary, 15.4.1929; Federation of British Industries to Sidney Webb, 20.6.1929; Governor, Straits Settlement to Lord Passfield, 16.7.1929, *TNA*, CO323/1045/1 57

S. Moody to General Manager, British United Film Producers, 21.5.1932, *TNA*, CO323/1168/7 58

59 ריב בין הערבים ולאנגלים: הממשלה מתערבת, פלסטין, 11.3.1933; Acting High Commissioner for Iraq to Philip Cunliffe-Lister, 23.5.1932, *TNA*, CO323/1168/1

בריטניה כתוצאה מפעילותם של 'מסיתים פוליטיים' ואיששה את ההערכה שהתפרצות הבאה תהיה לא רק אנטי-יהודית באופיה, כמו ב-1929, אלא גם אנטי-בריטית.⁶⁰ כך אכן קרה ומלאכת הצנזורה על הקולנוע, כמו כל החיים בפלשתינה, הושפעה אף היא מפרוץ המרד הערבי. רשימת האיסורים המוחלטים פירטה 'נושאים וסצנות אשר עשויות לגרום לאי-שקט או שביעות רצון חברתית'; 'כל סרט הנחשב תעמולה אנטיגוניסטית לשלטון המבוסס או לממשל' וכן 'סרטים המציגים שיטות מחתרת, טרור או פשע'.⁶¹ אחד הסרטים שהקרנתם נאסרה ב-1936 היה *The Informer* של הבמאי הנודע ג'ון פורד (Ford). העלילה התבססה על רומן רב מכר ועסקה בחבר מחתרת אירי המלשין לכוחות הביטחון הבריטים על אחד מחבריו, בזמן מלחמת העצמאות האירית. הפלסטיין פוסט הודיע בהתלהבות שהסרט עטור השבחים יגיע בקרוב לארץ, אבל זה לא קרה. לא היה סיכוי שהצנזורים יאשרו סרט העוסק במאבק לעצמאות מבריטניה ואשר הקדימון שלו בבתי הקולנוע בארצות הברית נשא את הכיתוב 'זה טרור ... וזו תהילה...'.⁶²

שנה מאוחר יותר פסלה הצנזורה את סרט המתח של אלפרד היצ'קוק (Hitchcock), *Sabotage*. העלילה עסקה ברשת טרור של סוכנים זרים ממדינה אירופית לא מזוהה, המאיימים להחריב את לונדון בסדרת פיגועים. 'מסיבות מוכנות', קבעה הצנזורה, הסרט 'לחלוטין לא מתאים' להצגה בפלשתינה. התאחדות התעשיינים הבריטית מחתה נגד פסילת *Sabotage* וסרט נוסף, *Everything is Thunder*, על קצין בריטי המנסה לברוח ממחנה שבויים גרמני במלחמת העולם. בלונדון ביקשו כרגיל הסברים. ממשלת המנדט הסבירה שבשני המקרים הפסילה נעשתה מטעמים של ביטחון הציבור. לסבר את האוזן הוסיפה ששני סרטים הוליוודיים בעלי עלילות ריגול וחבלה נאסרו עוד קודם לכן מסיבות דומות. האחד היה *British Agent* של האחים וורנר, שבו לזלי הווארד (Howard) גילם מרגל בריטי ברוסיה בתקופת המהפכה הבולשוויקית; השני *Till We Meet Again* של פרמונט, עסק בספור אהבה בין מרגל בריטי למרגלת גרמנייה במלחמה העולם.⁶³

צנזורה מטעמים מדיניים על סרטי עלילה ויומני קולנוע

אפשרות הפגיעה ברגשות מנהיגים זרים ואזרחי מדינות זרות, במיוחד כאלה המעורבות בסבך הפוליטי באירופה, הדאיגה אף היא את השלטונות (כמו את מנגנוני הצנזורה העצמית בבריטניה ובארצות הברית). הנושא נדון כבר ביולי 1928, לאחר שהצנזורה החליטה שאין משהו בעייתי בתסריט ובתמונות הנלוות של סרט הראינוע הצרפתי *Verdun*, על המערכה

'Tell England Banned', *Palestine Bulletin*, 15.3.1932; "'Tell England" Film in Jerusalem', *Morning Post*, 29.3.1932

Notes for the Guidance of Members of the CCB, Undated, *ISA*, M/861/1

'In the Film World', *Palestine Post*, 31.1.1936; 20.3.1936; 'Palestine Censors Ban Three American Films', *The Sentinel*, 10.3.1938

M. Neville Kearney to Rowland Kenney, 24.9.1937; S. Moody to G.H.F. Downie, 30.11.1937, *TNA*, CO323/1421/6

הגדולה במלחמת העולם. ליתר ביטחון, ובהיעדרו של היושב ראש קית'רואץ', הוזמן הקונסול הגרמני בירושלים לצפייה מוקדמת בסרט. דעתו הייתה שלמרות 'האופי הפציפיסטי' של הסרט והעובדה שאין בו 'עוינות' כלפי גרמניה, המסר הכללי וסצנת הסיום הם 'תעמולה צרפתית' שתפגע ברגשות הגרמנים הרבים החיים בארץ ורואים בפלשתינה את 'מולדתם השנייה'.⁶⁴ למרות זאת החליטו השלטונות שאין בסיס מספיק לאסור על הקרנתו לאחר שהקונסול עצמו הודה כי אינו עוין לגרמנים. הנציב העליון, לורד פלאמר (Plumer), ערכן את לונדון ביוזמתו בפרשה בעלת ההיבטים המדיניים ומסר שבעתיד לא יועבר סרט או מחזה לחוות דעת מוקדמת של נציגי מדינות זרות בלי הוראת המזכיר הראשי.⁶⁵

קונסולים בירושלים לא חיכו שהצנזורה תפנה אליהם, בוודאי במתח המדיני הגובר באירופה לאחר עליית הנאצים לשלטון ב־1933. באוגוסט 1934 ביקש הקונסול הגרמני לאסור על הקרנת סרט של חברת האחים וורנר *Captured!*, בכיכובם של לולי הווארד ודאגלס פיירבנקס (Fairbanks). עלילת הסרט עסקה ביחסים בין שני קצינים בריטים במחנה שבויים גרמני במלחמת העולם, והוקרן בתל אביב ובחיפה בשם מרד השבויים. השלטונות סירבו לאסור על הקרנת הסרט בשלמותו אך כפשרה הורתה ועדת הביקורת לפני הקרנתו באולם 'אדיסון' בירושלים, לחתוך קטע שהראה את השוכים הגרמנים באור שלילי.⁶⁶

עד שלהי 1937 הגיש הקונסול הגרמני מחאות על לא פחות מ־21 סרטים שפגעו לטענתו ברגשות הגרמנים.⁶⁷ לא ברור עד כמה נענו השלטונות הבריטים למחאותיו, אבל סביר להניח שהקונסול שבע נחת מפסילת הסרט הבריטי *The Wandering Jew*. בסרט בכיכובו של קונרד וידט, מוצג היהודי קורבן רדיפה לא־מוצדקת בתקופות היסטוריות ולבסוף מוצא להורג על מדורת האש של האינקוויזיציה בספרד. הצנזורה אף לא נענתה לבקשת המפיץ להתיר את הקרנת הסרט רק בתל אביב, דבר שהתקנות לא אפשרו ממילא.⁶⁸ סרט בריטי נוסף שהופק על רקע עליית הנאציזם ולא הוצג בפלשתינה היה *Jew Süß* (היהודי זיס), שצונזר כבר בשלב ההפקה בכריטיניה. קונרד וידט הופיע שוב, הפעם בדמותו של 'יהודי החצר' בעל השפעה בגרמניה של המאה השמונה־עשרה שמסיים את חייו על הגרדום.⁶⁹ הצנזורה שהופקדה גם על מחזות התירה באותה תקופה לתיאטרון הבימה להציג על הבמה את גרסתה לרומן של ליאון פויכטוונגר (Feuchtwanger) שעליו התבסס הסרט. אולם גרסה קולנועית בשפה האנגלית נתפסה מן הסתם כבעלת השפעה גדולה בהרבה. לאחר עליית

Le Consul Général d'Allemagne to R.S. Champion, 11.7.1928, *TNA*, CO733/159/13 64
 E. Mills to the Consul General of Germany, 21.7.1928; Lord Plummer to L.C.M.S. Amery, 25.7.1926, *TNA*, CO733/159/13 65
 "Edison Film" Cut', *Palestine Post*, 30.8.1934 66
 S. Moody to H.F. Downie, 30.11.1937, *TNA*, CO323/1421/6 67
 'Ban on Famous British Film', *Palestine Post*, 28.12.1933 68
 Susan Tegel, 'The Politics of Censorship: Britain's "Jew Süß" (1934) in London, New York and Vienna', *Historical Journal of Film, Radio and Television*, Vol. 15, No. 2 (1995), pp. 219-244 69

הנאצים לשלטון, הטיל היישוב היהודי חרם על סרטים גרמניים, אלא אם נוצרו בידי מתנגדי המשטר. כאשר סרט הפשע האלגורי של פריץ לאנג, *ד"ר מבוזה* (*Das Testament des Dr. Mabuse*), הוצג באוקטובר 1935 באולם מוגרבי, האיסור על הקרנתו ברייך השלישי הובלט בפרסומת (לצד קידום מכירות נוסף 'למבוגרים', בהדגשה שכניסת ילדים נאסרה 'בהחלט' בידי 'הצנזורה הממשלתית').⁷⁰

התחזקות המעצמות הפאשיסטיות ורוחות המלחמה שנשבו באירופה ניכרו בעבודת הצנזורה בפלשתינה. היא אסרה על הקרנת הסרט *The Last Train from Madrid* של פרמונט בכיכובה של דורותי לאמור, אחד הסרטים היחידים שנעשו בהוליווד על מלחמת האזרחים הספרדית בזמן התרחשותה.⁷¹ כמו בבריטניה עצמה, מעט הסרטים האנטי-נאציים שנעשו בברית המועצות ובהוליווד הוצגו בפלשתינה רק לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. אולם להבדיל מבריטניה, שם הצנזורה פעלה מחשש להשפעת סרטים סובייטיים על מעמד הפועלים הבריטי הגדול, הצנזורים בפלשתינה לא מצאו בהם 'תעמולה אנטיגוניסטית לשלטון המבוסס או לממשל' שיש לאסור, וקטעים שנחתכו מתוכם מסיבות שונות, לא פגעו במסרים התעמולתיים.⁷² **אוניית הקרב פוטיומקין** עטור שבחי האינטקלטואלים אך המייגע של סרגיי אייזנשטיין, אשר שעמם את הקהל בברית המועצות עצמה ונפסל להקרנה בבריטניה, לא הוקרן באולמות הקולנוע בפלשתינה בתקופת המנדט.⁷³ אבל סרט תעמולה סטליניסטי אפקטיבי בהרבה כמו שובר הקופות המוזיקלי **קרקס** (цирк), בכיכובה של ליובוב אורלובה, הוקרן בהצלחה עצומה בתל אביב בקיץ 1936. הפופולריות של הסרטים דוברי הרוסית מהמולדת הישנה במזרח אירופה, שרובם ככולם היו סרטי תעמולה של השלטון הסובייטי, עוררה תרעומת בעיקר במתנגדי הבולשוויזם ביישוב היהודי, אבל לא הראיגה, כמסתבר, את השלטונות הבריטיים.⁷⁴

הדוק במיוחד היה הפיקוח על יומני החדשות בקולנוע שתיארו את סכנת המלחמה באירופה. יומני הקולנוע – פורמט חדשותי שהופיע ערב מלחמת העולם הראשונה והגיע לשיא השפעתו הפוליטית בשנות השלושים והארבעים – היו לקט שבועי ערוך של ידיעות שהפיקו חברות הקולנוע הגדולות והוקרן עם סרטי העלילה, כחלק מתוכנית הערב. אף

70 ד"ר מבוזה (פרסומת), **הארץ**, 11.10.1935.

71 'Palestine Censors Ban Three American Films', *The Sentinel*, 10.3.1938

72 'קולנוע: "חזית מאוחרת"', **דאר היום**, 17.3.1933.

73 Richard Stites, *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900*, Cambridge 1992, pp. 54-60, 88-94; James C. Robertson, 'Soviet Films in Britain 1928-45', *Journal of British Cinema and Television*, Vol. 7, No. 3 (2010), pp. 365-377

74 יבוק, 'פכים קטנים: עניני סרטים', **הארץ**, 11.7.1934; 'סרטים: צירק', **דבר**, 29.4.1937. היחס הסלחני לכאורה של השלטונות הבריטיים לתעמולה בסרטים סובייטיים דורש מחקר נוסף, במיוחד לאור מאבקם הנמרץ בפעילות הקומוניסטית המקומית בפלשתינה. ראו, יעקב מרקוביצקי, 'המרדף אחר "האחים האדומים": הבולשת הבריטית והפק"פ (1921-1933), **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 12 (2002), 289-303.

שהיו שייכים למעשה לעולם העיתונות יותר מאשר לעולם הקולנוע, הסמכות לפיקוח על היומנים הופקדה, כמו בכל דבר המוצג על המסך הגדול, בידי הצנזורה על הסרטים. שלטונות המנדט החשיבו בזמנו את היומנים כחומר צפייה בעל 'ערך חינוכי' שיש לעודד, ולכן הוזילו ביוני 1929 את מחיר הרישוי שלהם כדי לעודד את מפיצי הסרטים לייבאם.⁷⁵ אולם באירופה ובארצות הברית היו התכנים הפוליטיים ביומנים בשנות השלושים הסוערות נושא מתמיד לוויכוחים פוליטיים ולצנזורה. כך גם בפלשתינה. מיומני הקולנוע האמריקניים והבריטיים הוצאו עוד ב-1935 קטעים העוסקים בהתעוררות הלאומיות הגרמנית בחבל הסאר שבמרכז אירופה ובמלחמת הכיבוש הקולוניאלית של איטליה באתיופיה. ההוראה לפסול קטעי יומנים על המלחמה באתיופיה או הדיונים עליה בחבר הלאומים בז'נבה יצאה לאחר שבאחד מבתי הקולנוע בחיפה נשמעו קריאות אנטי-איטלקיות בקרב הקהל.⁷⁶ סמוך לפרוץ מלחמת העולם השנייה, ביוני 1939, חתכה הצנזורה מתוך יומני פוקס, פרמונט ויומן בריטי תמונות של מסדרים צבאיים בשלוש המעצמות הפאשיסטיות: גרמניה, איטליה וספרד.⁷⁷ אתגר נוסף שהציבו הקונסולים של גרמניה ואיטליה לשלטונות המנדט היה בקשתם להציג ללא אישור הצנזורה סרטים תיעודיים 'חינוכיים' לפני 'קהלים מצומצמים' מבני קהילותיהם. השלטונות הבריטים ידעו היטב שמדובר בסרטי תעמולה פאשיסטית עוינת, אבל לנוכח קושי משפטי שנדון בירושלים ובלונדון, להבחין באופן ברור בין 'הצגה פרטית' ל'בידור ציבורי', התגמשו ככל שיכלו ואפשרו באופן לא פורמלי הצגות 'פרטיות' של סרטים לקהל מצומצם של נתנים איטלקים בכניין הקונסוליה האיטלקית.⁷⁸

השפעת המלחמה שפרצה באירופה ניכרה עד מהרה באישור להציג סרטים שמתחו ביקורת על גרמניה הנאצית ויחסה ליהודים, נושאים שהיו אסורים על המסך כאשר הקונסול הגרמני היה עדיין בסביבה. הסרט אלכסנדר נבסקי הנודע של סרגיי אייזנשטיין (Eisenstein), על מלחמת הגבורה של הרוסים במאה השלוש-עשרה נגד כובשים טבטוניים, הוצג כבר באוקטובר 1939, זמן קצר אחרי שהורד בחופזה מהמסכים בברית המועצות בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. חודש לאחר מכן הותר להקרנה גם הסרט הסובייטי משפחת אופנהיים על פי ספר נוסף של ליון פויכטוונגר, שסיפר על רדיפת משפחה יהודית בגרמניה הנאצית.⁷⁹

-
- I. Molcho to Chief Secretary, 24.3.1929; Deputy District Commissioner, Jerusalem (Keith-Roach) to Chief Secretary, 17.6.1929, *ISA*, M/546/1; Minutes of Executive Council Meeting, 19.7.1929, *TNA*, CO814/25 75
- 'Saar News-reels banned in Jerusalem', 19.2.1935; 'Government Bans shots' of War Scenes', *Palestine Post*, 30.7.1935 76
- 'מה החרימה השבוע הצנזורה על הסרטים?', *הבקר*, 16.6.1939. 77
- J. Hawthorne Hall to W.G.A. Ormsby-Gore, 2.3.1937; F.A. Newton to W.G.A. Ormsby-Gore, 26.1.1938, *TNA*, CO323/1421/1; Harold Macmillan to Malcom Macdonald, 3.9.1938, *TNA*, CO323/1534/10. Manuela A. Williams, *Mussolini's Propaganda Abroad: Subversion in the Mediterranean and the Middle East, 1935-1940*, Abingdon 2006 78
- 'הורשתה הצגת "משפחת אופנהיים"', *הבקר*, 16.11.1939. 79

סביר שהשלטונות הבריטים נהנו לאפשר הקרנת סרטים שהצנזורה עליהם בארץ שבה נוצרו בעקבות ההסכם עם גרמניה הנאצית האירה את בוגדנותה של ברית המועצות. הסרט האנטי-נאצי של האחים וורנר, וידויו של מרגל נאצי (*Confessions of a Nazi Spy*), בכיכובו של אדוארד ג' רובינזון (Robinson), הוצג בדצמבר 1939. הסרט האמריקני אסירה הייתי בגרמניה הנאצית (*I Was a Captive in Nazi Germany*), שהופק כבר ב-1936 והיה אסור להצגה עד פרוץ המלחמה גם בבריטניה, הוקרן בארץ באפריל 1940.⁸⁰

יריבויות מדיניות היו גם במזרח התיכון, לא רק באירופה. בקיץ 1937 ניהלה איראן מסע חרמה נגד הסרט המצרי לילה בנת אל-צחרא (לילה בת המדבר, *ليلي بنت الصحراء*). עלילתו התבססה על אגדה רומנטית נודעת מהמאה השביעית לספירה, אולם בגרסה דמיונית, שבה גיבורת הסרט נחטפת בידי מלך פרסי גדול שמובס בסיום בידי אהובה הערבי. השלטון האיראני טען שהעלילה 'א-היסטורית ופוגעת בכבוד הלאומי של פרס'. השאה הפרסי, ריזה פאהלי, אף הורה להחזיר הבייתה את קונסול ארצו בלבנון מפני שלא הצליח למנוע את הקרנת הסרט (ששלטונות המנדט הצרפתיים התירו להקרנה גם בסוריה, אך בעיראק הקרנתו נאסרה). בעקבות המחאות האיראניות פנה שר החוץ הבריטי אנתוני אידן (Eden) באופן יוצא דופן לשלטונות הבריטים בהודו ובפלשתינה וביקש לאסור על הקרנתו. פנייתו לירושלים לא הייתה נחוצה מפני שהצנזורה המקומית כבר אסרה את הקרנתו בעקבות פניית הקונסול האיראני ולמקרא תקציר העלילה.⁸¹ בקיץ 1944 התעורר העניין שוב כאשר הקונסול האיראני ביקש לפסול את הסרט המצרי לילה אל-ברוויה (לילה הברואית, *ليلي الدوية*) בטענה שמדובר למעשה באותו הסרט, רק בשם חדש. טענתו התקבלה אך בכך לא תם העניין. כעבור כשנה פנה הקונסול המצרי בירושלים למזכיר הראשי וביקש להתיר את לילה אל-ברוויה לצפייה מפני שמדובר היה, לדברי היצרנים, בסרט חדש ואף שגריר איראן בקהיר אישר את הקרנתו לצפייה במצרים. השלטונות הבריטים לא השתכנעו שיש הבדל בעלילה אבל בכירורים נוספים בלונדון, בטהראן ובקהיר התברר שהשלטון החדש באיראן, בראשות בנו הצעיר של השאה, אכן אינו מתנגד להקרנת הסרט והוא הותר לצפייה גם בפלשתינה.⁸²

80 Thomas Doherty, *Hollywood and Hitler, 1933-1939*, New York 2013, pp. 66-77, 335-346

81 Seymour (Teheran) to Foreign Office, 18.7.1937, 19.7.1937; Lacy Bagallay to Under-Secretary of State, Colonial Office, 22.7.1937, *TNA*, CO323/1421/3; Chairman, CCB to Chief Secretary, 14.7.1937; Chairman, CCB to Acting Consul of Iran, 20.7.1937; Chairman, CCB to the Chief Secretary, 14.8.1937, *ISA*, M/550/14

82 A.H. Esfandiary to Chief Secretary, 3.8.1944; Acting Chief Secretary to Consul General of Iran, 17.10.1944; Abdul Munem Mustafa to Chief Secretary, 3.9.1945; High Commissioner to Secretary of State for Colonies, 7.1.1946; Chief Secretary to Chairman, CCB, 7.5.1946, *ISA*, M/550/14; C.W. Baxter to Under-Secretary of State, Colonial Office, 21.3.1946, *TNA*, FO371/52594

הצנזורה על סרטים ציוניים

הייצוג הקולנועי של תושבי הארץ הערבים בתעשיית הסרטים הציונית המתפתחת העסיק רבות את הצנזורה. איסור מוחלט להצגה הטילה הצנזורה על הסרט העלילתי **צבר**, הפקה מסחרית של יהודים מפולין שביים אלכסנדר פורד, ורובו צולם בקיץ 1932 באזור גדרה עם שחקני תיאטרון הבימה. במרכז העלילה עמד מאבקו של שיח' בדווי בקבוצת חלוצים והוא כלל גם סיפור אהבה בין אחד החלוצים לצעירה ערבייה. מות החלוצן בהתקפה ערבית, למרות ניסיונות אהובתו להצילו, שונה בלחצו של נחום סוקולוב, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, לסוף אופטימי שבו מים פורצים מהאדמה החרבה.⁸³ אבל תוכן הסרט – הייצוג ה'פרימיטיבי' של הערבים והתקפתם ה'פראית' על היהודים – עמד בסתירה למה שהשלטונות הבריטים התירו על המסכים והם הורו לפסול אותו מהקרנה בארץ שבה צולם.⁸⁴ הוראות הצנזורה כללו איסור מפורש על סרטים שעלולים לעורר 'אי שקט' או 'אנטגוניזם גזעי בפלשתינה'.⁸⁵ באוגוסט 1934, הסרט התיעודי הקצר **חלום עמי** של יעקב בן דב נאסר להקרנה בירושלים אחרי שכבר הוקרן כמה שבועות ב'גן רינה' שבתל אביב. לא פורסמה סיבה רשמית אבל הפסילה באה בעקבות ביקורת בעיתון אל-ג'אמעה אל-אסלאמיה על שהצנזורה התירה סרט שבו החזן היהודי-אמריקני הנודע יוס'ה רוזנבלט שר על רקע מסגרי הר הבית, בעוד הסרט כולו מלווה בקריינות 'מסיתה' בנושא פיגור הערבים לעומת הקדמה היהודית.⁸⁶

סרטים שבהם לא הופיעו ייצוגים שנויים במחלוקת של ערביי פלשתינה הותרו להקרנה, אך גם אז לא חסכה העיתונות הערבית את ביקורתה. העיתון **פלסטיין** מתח ביקורת על הצנזורה שאפשרה להקריין את זאת היא הארץ של ברוך אגדתי, סרט דוקודרמה אשר הציג את השאיפות, הקשיים וההישגים של חמישים שנות התיישבות ציונית. העיתון ציין שיוצרי זאת היא הארץ נזהרו שלא לפגוע בערבים בכך שהתכחשו לגמרי להימצאותם בארץ, אולם הביע פליאה על כך שהצנזורה התירה לפגוע ברגשות הלאומיים של רוב תושבי הארץ ב'סרט ציוני' שמבליט את שאיפת היהודים לרכוש 'את כל אדמת פלסטיין' ומראה, בין היתר, חיילים יהודים צועדים עם דגל ציוני מונף.⁸⁷

83 יעקב גרוס בתוכנית הטלוויזיה 'טלסינמה', 21.7.2012, [youtube.com/watch?v=FbfcffE5pro](https://www.youtube.com/watch?v=FbfcffE5pro). אריאל ל' פלדשטיין, חלוצן, עבודה, מצלמה: הקולנוע הארצישראלי והרעיון הציוני, 1939–1917, תל אביב 2009, עמ' 131–148.

84 'הממשלה וסרטי א"י', הירדן, 27.1.1935.

85 Notes for Guidance, CCB, Undated, ISA, M/861/1

86 'טענות נגד סרט', דבר, 16.7.1934; 'פקודה תמוהה של הצנזורה הירושלמית', דאר היום, 30.8.1934.

87 "זאת היא הארץ" בעתון ערבי, הארץ, 27.2.1935. העיתון **פלסטיין פוסט** טען שהסרט האומנותי **עבודה** של הלמר לרסקי זכה לשבחים מכל חברי הצנזורה, כולל הנציגות הערבית, אך אף שהוצג בתל אביב כבר בקיץ 1935, הסרט לא הוקרן בירושלים כי לא נמצא אולם קולנוע שבעליו ייקח על עצמו את הסיכון המסחרי. ראו, 'Roundabout', *Palestine Post*, 9.2.1936.

ייתכן שהייתה זו דווקא יד הצנזורה שמנעה הופעת ערבים בזאת היא הארץ. זו, בכל אופן, הייתה דרישתה מיוצרי הסרט התיעודי לחיים חדשים של קרן היסוד, שהביא לעולם את 'שיר העמק' ו'שיר בוקר' של נתן אלתרמן ודניאל סמבורסקי. סרט התעמולה הציוני המצליח, באורך כשעה, הוצג לפני קהלים גדולים באירופה ובארצות הברית, כולל הצגות קולנוע מסחריות. הצגתו בפלשתינה, המקום שבו צולם, הייתה קצרה מעט יותר. למגינת ליבם של יוצרי הסרט, הצנזורה דרשה להשמיט את כל התמונות שהציגו את אופי החיים הערבי המסורתי, בעבודה ובתפילה, אשר הניגוד המודגש בסרט בינם ובין הפעילות הציונית הנמרצת ועתירת הקדמה הטכנולוגית, שימש תימת תעמולה ציונית מרכזית. גם אחרי השמטות אלה הורתה הצנזורה לעכב כרגע האחרון – למשך שבועיים – את ההקרנה בירושלים ובחיפה (לעומת תל אביב העברית שבה בכורת הסרט התקיימה כמתוכנן).⁸⁸

השלטונות הקפידו עד סוף תקופת המנדט לצנזר סרטי תעודה ציוניים המשווים לחיוב את הישגי הפיתוח בחברה היהודית לעומת הנחשלות כביכול של החברה הערבית. הנושא הכעיס במיוחד את חברת הצנזורה ענברה ח'אלידי, ויצר מתח בינה ובין אן פונר-היימן, הנציגה היהודית בוועדה.⁸⁹ ביוני 1947 אישרה הצנזורה את *Tales of Palestine* של הקרן הקיימת לישראל, שביים יוזף לייטס, בתנאי שהשם ישונה ל-*Tales of Jewish Palestine* ויוצאו ממנו סצנות של בדואים אורגים מחצלות בעמק החולה או נוהגים בגמלים.⁹⁰ הסרט נקרא לבסוף בעברית *דמעת ההבטחה הגדולה* והוצג בפלשתינה באוקטובר 1947. את גרסתו המלאה שהוקרנה בבריטניה ניתחה חוקרת הקולנוע נורית גרץ, המציינת שערביי עמק החולה מוצגים בקריינות הנלווית לסרט כילדי פרא כמו הירדן הזורם לידם.⁹¹ למותר לציין שזו בדיוק ההשוואה שהחליטו הצנזורים הבריטים לאסור באולמות הקולנוע המקומיים.

יומני כרמל של נתן אקסלרוד היו פריט נוסף בתעשיית הסרטים הציונית שסבל מראשיתו מנחת ידה של הצנזורה. ביוני 1935 אסרה הצנזורה הצגת קטע ביומן כרמל שהוקדש לשחרורו מבית הכלא של שמחה חניניקיס, אשר נידון למוות על חלקו ברצח משפחה ערבית במהומות ב-1929 אך גזר דינו הומתק.⁹² הקשיים של יומני כרמל עם הצנזורה כללו פסילת צילומים מקומיים שההקשר הפוליטי שלהם היה ברור הרבה פחות. אקסלרוד הלין בין היתר על אפליה לרעה שלו לעומת החברות הזרות שהציגו לטענתו חגיגות בציר ענבים ביומניהן, בעוד ביומן כרמל פסלה הצנזורה קטע העוסק ביצוא תפוזים בטענה שזו אינה

88 'ש' סאמט, 'בדים', הארץ, 27.10.1935; Hillel Tryster, "The Land of Promise" (1935): A Case Study in Zionist Film Propaganda', *Historical Journal of Film, Radio and Television*, Vol. 15, No. 2 (1995), p. 213, n. 74

89 Anbara Salam Khalidi, *Memoirs of an Early Arab Feminist*, London 2013, p. 146

90 Minutes of CBB Meeting, 16.6.1947, ISA, M/4847/19

91 אפשר לצפות בגרסה המלאה – באישור הצנזורה בבריטניה – באתר הארכיון לסרטים יהודיים על שם שפילברג. נורית גרץ, *מקהלה אחרת*, תל אביב 2004, עמ' 28.

92 'המספריים של הצנזורה', דאר היום, 24.6.1935. על שמחה חניניקיס ראו, הלל כהן, *תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי*, ירושלים 2013.

חדשה'.⁹³ לא רק השלטונות הבריטים הקשו על הצגת יומני כרמל. למרות לחץ ציוני, חלק מאולמות הקולנוע בבעלות יהודית סרבו להקרין אותם מסיבות מסחריות. יתר על כן, איומי חרם מטעם הסדרות הפועלים או בעלותה על אולמות קולנוע, מנעו הצגת ידיעות חדשותיות על הרוויזיוניסטים. בעיתון הרוויזיוניסטי הירדן הלינו שתעשיית הסרטים בארץ נתונה 'תחת שלושה צנזורים: של הממשלה, של בעלי הקולנוע המחרימים מפעל יהודי בארץ ושל מפא"י'.⁹⁴

פיקוח השלטונות על התיעוד החדשותי של המתרחש בפלשתינה – בעיתונות, ברדיו ובקולנוע – התהדק בתקופת המרד הערבי.⁹⁵ פעולות הצבא הבריטי, שצולמו בחסות השלטונות עבור היומנים הבריטיים, הוצאו מיומני הקולנוע כאשר אלה הוצגו בארץ.⁹⁶ יומני כרמל של אקסלרוד קיבל אישור להציג (באיחור של שלושה חודשים) את העלייה לחניתה באביב 1938, כולל תמונות של גפירים יהודים חמושים. אבל נאסר עליו להציג צילומים של מעשי אלימות – או לתעד את ההפגנה גדולה נגד מדיניות הספר הלבן החדשה והאנטי-ציונית של ממשלת בריטניה שהתקיימה בתל אביב במאי 1939.⁹⁷ המדיניות הבריטית קבעה הגבלות חמורות על הגירה יהודית לפלשתינה, בזמן שמצוקתם של יהודי מרכז אירופה המנסים להימלט מציפורני הנאצים הפכה לכותרות עולמיות. בהתאם אסרה הצנזורה באביב 1939 להקרין בארץ סרט בסדרת החדשות התיעודית האמריקנית *March of Time*, שנקרא *The Refugees* ועסק בצרת היהודים שאין להם מקום לברוח אליו. הסרט נפתח בהתקפה חריפה על גרמניה הנאצית בעקבות אירועי ליל הברדלח והציג את האפשרות – בשילוב צילומים מהסרט לחיים חדשים – ליישב את הפליטים היהודים בפלשתינה.⁹⁸ באותו זמן אסרה הצנזורה על יומן כרמל להציג קטעים על מעפילים שנמצאו זמן מה במחנה הסגר בצרפיץ או את קבלתם בתל אביב ובחיפה.⁹⁹ בתחילתו של מרי יהודי בשל מדיניות הספר הלבן, הקשר בין פלשתינה למצוקת היהודים באירופה היה בעיני השלטונות סיכון ביטחוני. ביולי 1939 הוציאה הצנזורה מיומני הקולנוע האמריקניים של 'פרמונט' ו'פוקס' את הקטעים על הפליטים היהודים שהוחזרו באונייה 'סנט לואיס' מקובה, בנימוק שזה יכול להסעיר את הרוחות.¹⁰⁰

-
- 93 נתן אכסלרוד, 'מכתב גלוי לוועדת הבקורת הממשלתית של הפילמים', דבר, 3.1.1936.
- 94 א' ימיני, 'משבת לשבת', הירדן, 27.8.1937.
- 95 Giora Goodman, 'British Press Control in Palestine during the Arab Revolt, 1936-1939', *Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 43, No. 4 (2015), pp. 699-720
- 96 'ביטול בקורת הסרטים?', הארץ, 31.7.1939.
- 97 'Palestine Film for Zionist Delegates', *Palestine Post*, 11.8.1939
- 98 'לא פליטים ולא מעפילים: הצנזורה דואגת לנו', הבקר, 22.5.1939.
- 99 'מה החרימה השבוע הצנזורה על הסרטים?', שם, 16.6.1939.
- 100 'דואגים למצב רוחנו', שם, 14.7.1939.

פעולות הצנזורה נגד המרי היהודי בשלהי תקופת המנדט: סרטים תיעודיים

המאבק הקולנועי בין התעמולה הציונית לצנזורה המנדטורית התחדש בתום מלחמת העולם השנייה בדיוק במקום שבו הוא נפסק: על איסור הקרנת סרט תיעודי או קטע ביומן חדשות שמתח ביקורת על המדיניות הבריטית או הדגיש את הפתרון הציוני למצוקת פליטי השואה. המאבק המדובר מכולם היה על הסרט *The Palestine Problem* בסדרת הסרטים האמריקנית *March of Time*. הסרט צולם בשלהי המלחמה בסיוע פיננסי וארגוני מהתנועה הציונית ועורר מחאות ערביות נמרצות בשל הטייתו הפרו-ציונית הנחרצת, כאשר הוצג בבתי קולנוע בארצות ובבריטניה באוקטובר 1945. חבר פרלמנט מהמפלגה השמרנית בבריטניה דרש בשאלתא בווסטימינסטר לדעת אם בכוונת הממשלה לאסור את הסרט החד-צדדי בפלשתינה.¹⁰¹ הסרט אכן לא הוקרן.

הדיון בסרט התעודה הציוני, *The Road to Liberty* (הדרך לחירות), מלמד על הלבטים של חברי הצנזורה והשלטונות מה לצנזר, ואם זה מועיל. הסרט הופק בשלהי 1945 בידי נורמן לוריא, יהודי דרום אפריקני ממשפחה בעלת אמצעים. אחיו ארתור, בעבר מזכירו של חיים וייצמן, היה פקיד בכיר בסוכנות היהודית. נורמן לוריא ליווה ככתב מלחמה את הבריגדה היהודית, שהייתה נושא הסרט הקצר באורך עשר דקות בלבד. הסרט הוצג בלונדון ולוריא קיווה להפיץ אותו באמצעות חברת האחים פוקס ההוליוודית שראשיה היו פרו-ציונים.¹⁰² לצורך הצגתו בפלשתינה עצמה הוגש התסריט כמקובל לעיונם של חברי הצנזורה. אליעזר ריגור לא מצא פסול בסרט, אבל עאדל ג'אבר טען שהערבים יתרעמו והציע לחתוך קטע שבו תוארה הארץ כ'מקלט ליהודים'. ענברה ח'אלידי התנגדה לסרט בשלמותו וציינה שרק 'לאחרונה' אסרה הצנזורה על שירי לאומיות ערבית בסרט המצרי לילת אל-חט' (ליל המזל הטוב, ليلى الحظ).¹⁰³ הקרנת לילת אל-חט', בכיכובו של אנוור ווג'די, הותנתה באישור המפיץ בהורדת סצנה הכוללת שירים המעודדים אחדות ערבית על רקע דגלי סוריה ולבנון. הדרישה עיכבה את הצגת הסרט משלהי 1945 ועד לקיץ 1947, עת הוצג ב'סינמה נביל' שביפו.¹⁰⁴

נציגי המשטרה ולשכת התעמולה המנדטורית התנגדו גם הם להצגת סרטו של לוריא, אבל יושב ראש הוועדה, מושל מחוז ירושלים ג'ון פולוק (Pollock), האמין שהסרט יעורר התנגדות מועטה אם חלק מהדיאלוג יקוצץ. הוא ביקש את חוות דעתו של המזכיר הראשי,

101 *Hansard: House of Commons Debates*, Vol. 415, cols. 2271-2 (14.11.1945)

102 על היחסים בין לוריא לראשי פוקס ראו, Ross Melnick, 'Hollywood's Muddle East: Political Change in Egypt and Israel and the Consequences for Hollywood's Middle Eastern Movie Theaters', *Historical Journal of Film, Radio and Television*, Vol. 37, No. 2 (2017), pp. 272-294

103 District Commissioner to Chief Secretary, 7.12.1945, *ISA*, M/6463/1

104 Minutes of CCB meeting, 7.1.1947, *ISA*, M/4847/19

סר ג'ון שאו (Shaw).¹⁰⁵ המזכיר הראשי צפה בסרט עם חברי הוועדה ובנוכחות לוריא. הוא הכיר את לוריא היטב ותיאר אותו כ'ציוני מושבע' אך נעים הליכות, 'במגבלות אמונותיו הציוניות'. סרטו, לדעת שאו, היה כל כולו תעמולה ציונית, בוטה לעיתים ושתקומם קהלים ערביים. אבל הוא טען כי הסרט יוקרן רק בבתי קולנוע יהודיים שבהם מספר הצופים הערכים קטן והם יודעים למה לצפות. המזכיר הראשי היה כנראה בהלך רוח מעט שפוף בעקבות חודשיים של הפגנות ופעולות מרי יהודיות נגד השלטונות, והוא סיכם בהערה לנציב העליון החדש, סר אלן קאנינגהם (Cunningham), שכל זה הוא 'רק דוגמה קטנה למצב הבלתי אפשרי שבפניו עומדים אלה שיש להם את המזל הרע לטפל בבעיית פלשתינה'. הוא לא האמין שצנזורה תפתור את הבעיה או תקל על אתגרי השלטון הבריטי, והציע לאשר את הסרט להקרנה כמו שהוא: טקסט ותמונה.¹⁰⁶ קאנינגהם, שלושה שבועות בלבד בתפקיד וכנראה מיואש פחות, לא היה מוכן לוותר בקלות כזאת. הוא הסכים לאשר את הסרט, אולם רק בתנאי שתוצא פסקה מהדיאלוג שקראה תיגר באופן ישיר על מדיניות בריטניה מאז 1939 ואחריותה לשואה ולפליטים.¹⁰⁷

לוריא ניסה לשנות את רוע הגזירה. הסרט, טען, היה עובדתי ותיעודי והוקרן בבריטניה ללא הגבלות. קהל צופים יהודי בפלשתינה חיכה בצימאון ללמוד על פעולות הבריגדה היהודית בלחימה באויב משותף. הוצאת הקטע האמור תגרום לקפיצה 'בלתי מובנת' מאשוויץ לקיבוץ בפלשתינה. למזכיר הראשי שאו הסביר לוריא שאין בנמצא בארץ שירותי עריכת סאונד שבעזרתם יוכל לבצע מבחינה טכנית את השינוי הנדרש.¹⁰⁸ למרות הפצרותיו התעקש הנציב העליון קאנינגהם, 'אחרי קריאת הקטע מחדש', שבשום תנאי לא ישנה את החלטתו הקודמת.¹⁰⁹ הסרט המצונזר קלות הוצג זמן קצר בקולנוע 'ארמון' בחיפה, ביוני 1946.

פסילת הפסקה הקצרה בפס'קול סרטו של לוריא מלמדת שהצנזורה על סרטים באנגלית הייתה נוקשה בהרבה מהצנזורה על העיתונות בכלל הקשור להבעת דעות נגד השלטון. בינואר 1947 אסרה הצנזורה להקרין את הסרט *These are the People*. הסרט כלל נאומים ארוכים מכנס בגרמניה, ובהם דרישה מפי יושב ראש הנהלת הסוכנות דוד בן-גוריון לעלייה חופשית ומדינה יהודית, והסתיים בהמנון הציוני 'התקווה' על רקע נופי התיישבות חקלאית יהודית בארץ.¹¹⁰ בפברואר 1947 פסלו הצנזורים קטע ביומן פתח (Pathé) הבריטי, ובו ריאיון שצולם בלונדון עם ראש המחלקה המדינית של הסוכנות, משה שרתוק, ששוחרר רק לאחרונה ממעצר מנהלי בלטרון.¹¹¹ הטרור המגונה שפגע בחפים מפשע, שרתוק הסביר

District Commissioner to Chief Secretary, 7.12.1945, ISA, M/6463/1 105

Minute by John Shaw, 12.12.1945, ISA, M/6463/1 106

Minute by AC [Cunningham], 13.12.1945; J.V.W. Shaw to District Commissioner, 13.12.1945; Secretary of CCB to S. Grinwald, 19.12.1945, ISA, M/6463/1 107

Norman Lourie to Secretary of CCB, 8 January; Minute by Shaw, 26.2.1946, ISA, M/6463/1 108

Minute by AC [Cunningham], 27.2.1946, ISA, M/6463/1 109

Minutes of CCB meeting, 20.1.1947; 2.6.1947, ISA, M/4847/19 110

Minutes of CCB meeting, 17.2.1947, ISA, M/4847/19 111

בקטע המצונזר, מקורו במדיניות הבריטית שאסרה על העלייה לארץ. טענות מעין אלה של הנהגת הסוכנות פורסמו באופן כמעט יומיומי בעיתונות המצונזרת של היישוב היהודי. ייתכן שהייתה רגישות בריטית גדולה יותר לנצפה בבתי הקולנוע לעומת הנקרא בעיתון. אך סביר שתרמה גם הקלות הגדולה יותר לצנזר סרטים, שהיו מעטים יחסית, לעומת הקושי לצנזר את מאות הכתבות וטורי המערכת שפורסמו מדי יום בעיתונות הלוחמנית של היישוב היהודי, שנאבקה עם הבריטים ללא הרף על גבולות האסור והמותר בפרסום דעות וידיעות.¹¹²

ההבדל בין המותר בעיתונות ובין הצנזורה ביומני הקולנוע ניכר לא רק בפרסום דעות אלא גם ביריעות על העלייה הבלתי לגלית או פעולות הפיגוע של ארגוני המחתרת. סצנות של הגעת מעפילים, נושא שהסעיר את דעת הקהל היהודי וכוסה בהרחבה בעיתונות בעברית, הוצאו דרך קבע מיומני הקולנוע בהוראת נציגי המשטרה ולשכת העיתונות המנדטורית. כאשר יומן כרמל צילם והקדיש בקיץ 1947 מהדורה שלמה לבואם של המעפילים על האונייה 'אקסורוס', היה צורך בהחלטת ועדת הצנזורה כולה לאסור אותו. זו ניתנה כמוכן.¹¹³ פעולות השלטון הבריטי לדכא את פעילות המחתרת נגדו, כמו מחסומים או משטר צבאי, היו מותרים בלוי פס קול מתאים. אבל לא כך תוצאות פעולות הגרילה והטרור של המחתרות. ביומן 'פתה' הבריטי באוקטובר 1947 הותר קטע המתאר את הכרזת ממשלת בריטניה לסיים את שלטונה בפלשתינה. הוצאו ממנו סצנות ההרס שנגרמו בפיגוע של אצ"ל במשטרת חיפה, מלווים בקריינות שמתחה ביקורת על אוזלת היד של השלטונות.¹¹⁴

פעולות הצנזורה נגד המרי היהודי בשלהי תקופת המנדט: סרטים עלילתיים

המרי היהודי נגד השלטונות הבריטים בשלהי תקופת המנדט השפיע על החלטות הצנזורה בשורת סרטים עלילתיים זרים שלא עסקו באופן ישיר באירועים בפלשתינה. הרגישות המיוחדת עוד בשנות השלושים לעלילות שעסקו בתיאור רדיפת יהודים בכל הדרות, גברה מן הסתם בשל התעמולה הציונית שקשרה בין האנטישמיות באירופה ובין הדרישה הנחרצת לעלייה המונית ולמדינה יהודית. היהודי זיס, שנאסר כזכור להקרנה ב־1934, הוגש שוב לצנזורה ב־1946, אולי לרגל העלאת המחזה מחדש בתיאטרון הבימה. הצנזורה דחתה שוב ושוב במשך שנתיים את ההחלטה על אישור הסרט.¹¹⁵ סחבת דומה נקטה הצנזורה גם בנוגע לסרט בית רוטשילד (*House of Rothschild*), שכבר הוצג ב־1935. בקשת המפיץ של חברת פוקס להעניק לו רישיון מחודש, כפי שנדרש בתקנות, התגלגלה ממארס 1946

112 חביב כנען, מלחמתה של העיתונות העברית בארץ-ישראל נגד השלטון הבריטי, ירושלים 1969.

Minutes of CCB meeting, 9.9.1947, ISA, M/4847/19 113

Pathe News No. 66, Central Censorship Board, 22.10.1947, ISA, M/5185/5 114

Minutes of CCB meeting, 21.4.1947, ISA, M/4847/19 115

ועד להחלטה חיובית של הצנזורה רק בדצמבר 1947.¹¹⁶ סרט אחר שהותר להקרנה בשנות השלושים ועתה נאסר, היה סרט האימה הצ'כי-צרפתי הגולם שבו היצור האגדי מחריב את חצרו של קיסר הבסבורגי, המדכא במאה השש-עשרה את יהודי הגטו של פראג. גם כאן העניין המחודש בהקרנת הסרט התעורר כנראה בשל סדרת הופעות של תיאטרון הבימה עם מחזה בנושא, מה שמלמד שוב על הרגישות של הצנזורים על סרטים ומחזות לעוצמת המסרים על בד הקולנוע. הקונסול הצ'כי עתר לוועדת הצנזורה בטענה שהסרט הותר בעבר להקרנה, אבל פנייתו נדחתה בשל 'התנאים בפלשתינה'.¹¹⁷

תנאים פוליטיים אלה עיכבו גם את הקרנת טביה דער מילכיקער (טוביה החלבן), על פי הרומן הנודע של שלום עליכם. הסרט האמריקני דובר היידיש נוצר ב-1939. אחרי דחיות מספר הוזמנו באוגוסט 1947 כל חברי הצנזורה להקרנתו, אולם ההחלטה נדחתה שוב בשלושה חודשים מפני שנושא הסרט, הם קבעו, הוא 'הגירה לפלשתינה' וסרט כזה אינו רצוי 'במיוחד' עכשיו כיוון שהגירה זו 'יוצרת מחלוקת בין שלטונות המנדט לבין העולם היהודי כולו'.¹¹⁸ פרשת האונייה 'אקסודוס' יצרה באותם הימים כותרות ענק והפגנות הזדהות ברחבי העולם המערבי, אבל נושא פלשתינה לא היה מרכזי בספרו של שלום עליכם או בסרט שבו צפו חברי הצנזורה. בנובמבר 1947, אחרי הקרנה מחודשת, התקבלה דעתם של כמה מחברי הוועדה, כולל נציג המזכירות הראשית, ש'הקשר של פלשתינה ובעיקר עניין ההגירה הוא קלוש למדי', והוחלט לאשר את הסרט בתנאי שתיחתך סצנה שבה כומר רוסי אורתודוקסי אינו מוצג בצורה 'מכובדת מספיק'.¹¹⁹ הסרט עלה לאקרנים בינואר 1948.

התנודות הפוליטיות בשיקולי הצנזורה התבטאו ביחס מתייני לסרטים שנאסרו בתקופות חירום אחרות.¹²⁰ רגע לפני פרוץ המרד הערבי, בפברואר 1936, אסרה הצנזורה על הקרנת הצלבנים: (*The Crusades*), האפוס של סטיל ב' דה מיל (DeMille) על מסע הצלב השלישי בהנהגתו של מלך אנגליה, ריצ'רד השלישי. הסרט, שנאסר להקרנה גם במצרים, עסק במאבק דתי-היסטורי טעון ונפתח בסצנות של אלימות ופגיעה בקודשי הנצרות לאחר הכיבוש המוסלמי של ירושלים. יריבו הגדול של מלך אנגליה, צלאח א-דין, מוצג בסרט כאור חיובי ואוהד ביותר. במארס 1947 הוגש הסרט מחדש לצנזורה והותר להקרנה.¹²¹ באופן דומה התירו הצנזורים גרסה הוליוודית קומית לרומן הצרפתי שלושת המוסקטרים, בהשתתפות ג'ון וויין (Wayne) הצעיר, שהעבירה את העלילה ללגיון הזרים הצרפתי בצפון

Minutes of CCB meeting, 2.12.1946; 7.7.1947; 3.11.1947; 1.12.1947, ISA, M/4847/19 116

Minutes of CCB meeting, 5.5.1947; 7.7.1947, ISA, M/4847/19 117

Minutes of CCB meeting, 17.2.1947, 25.8.1947, ISA, M/4847/19 118

Minutes of CCB meeting, 17.2.1947, 25.8.1947, ISA, M/4847/19 119

120 הסרט הצרפתי *Marthé Richard* משנת 1937, על צעירה צרפתייה שהופכת למרגלת לאחר שהוריה הוצאו להורג באזורי הכיבוש הגרמני בצרפת במלחמת העולם הראשונה, נפסל בשלהי אביב 1940 בשל קריסתה של צרפת מול פלישה גרמנית חדשה. הוא הותר להקרנה בדצמבר 1947. ראו, Minutes of

CCB meeting, 1.12.1947, ISA, M/4847/19

Minutes of CCB meeting, 17.3.1947, ISA, M/4847/19 121

אפריקה, בשעת 'מרד ערבי' כביכול. הסרט נפסל ב־1937 אבל כאשר הוגש שוב לצנזורה כעבור עשור, בנובמבר 1947, הסכימו הכול, כולל נציג המשטרה, שאינו עוסק למעשה במרד ערבי ונועד להיות 'פארסה'.¹²²

המרד הערבי היה אומנם נחלת העבר, אולם המרי היהודי ופיגועי המחתרות שמרו על כוונת הצנזורים סרטים עלילתיים שעסקו בפעולות התנגדות ומרי נגד כובש זר ומדכא. פסילת סרטים דומים נעשתה גם בתקופת המרד הערבי, אולם עתה מדובר היה בעלילות שעסקו בהתנגדות לגרמנים במהלך המלחמה, פעולות 'רזיסטנס' מן הסוג שבטיטניה יזמה ואף עורדה בתעמולתה רק שנים ספורות לפני כן.¹²³ בנובמבר 1946, הצנזורה אסרה את הסרט האמריקני **ארץ זו לי היא** (*This Land is Mine*) בהשתתפות צ'רלס לוהטון (Laughton) הבריטי, שכבר הוצג בארץ ב־1944. לוהטון שיחק בסרט מורה בית ספר מבוגר המתגבר על פחדיו ומצטרף למחתרת המבצעת פעולות חבלה הרואיות נגד הנאצים בארץ אירופית כבושה.¹²⁴ ביולי 1947 החליטה הצנזורה לרחות בשישה חודשים את ההחלטה אם לאשר להקרנה את הסרט הסובייטי *Zigmund Kolosovsky*, שהילל את המחתרת הקומוניסטית בפולין בתקופת הכיבוש הגרמני. נימוק אחר היה שלא כל הקהילה הפולנית שהתקבצה בארץ בתקופת המלחמה, אשר רבים בקרבה היו לאומנים אנטי־קומוניסטים, יאהבו את הצגתו; נימוק נוסף היה שהסרט כולל 'יותר מדי סצנות חבלה'.¹²⁵

פסילת הצנזורה שמשכה את תשומת הלב הציבורית הגדולה ביותר הייתה של הסרט האיטלקי **רומא עיר פרוות** (*Roma città aperta*), פרי יצירתו של הבמאי רוברטו רוסליני (Rossellini). הסרט צולם ברחובות רומא ההרוסים עוד לפני שתמה מלחמת העולם השנייה, ונחשב במהרה לקלאסיקה קולנועית וברבות הימים כראשיתו של זרם הקולנוע הניאור־ריאליסטי האיטלקי. גיבורי הסרט הם כומר איטלקי וחברי המחתרת הקומוניסטית, כולל ילדים, המוסרים את נפשם ברומא של שנת 1943, בפעולות מחתרת נגד הכובש הגרמני ומשתפי־פעולה איטלקים פאשיסטים. הסרט הגיע לפלשתינה בקיץ 1947 עטור פרסים ושבחים, אבל ברוב קולות חברי ועדת הצנזורה הוחלט בספטמבר 1947 לאסור על הקרנתו.¹²⁶ ההודעה נמסרה למפיץ בלי הסבר ומייד עוררה תרעומת בעיתונות בעברית: 'השלטון הקולוניאלי בחוכמה עשה', כתב בציניות בעל טור בקול העם הקומוניסטי.¹²⁷ באופן לא פורמלי מסרו הרשויות לעיתונות שהסרט נאסר בשל סצנות עינויים במרתפי הגסטפו שעולות להשפיע על צופים צעירים. מאמר מערכת נוקב בפלסטיין פוסט הגיב שסצנות

Minutes of CCB meeting, 17.11.1947, ISA, M/4847/19 122
 Wendy Webster, "Europe against the Germans": The British Resistance Narrative, 1940-1950', 123
Journal of British Studies, Vol. 48, No. 4 (2009), pp. 958-982
 'אסרה הצגת סרט על המחתרת בנוורביגיה', **המשקיף**, 2.11.1946, עמ' 4. 124
 Minutes of CCB meeting, 7.7.1947, ISA, M/4847/19 125
 Minutes of CCB meeting, 9.9.1947, ISA, M/4847/19 126
 ז' נתנון, 'סרט שהצגתו אסורה', **קול העם**, 8.10.1947; מ' רצין, 'סרט שנאסר', **על המשמר**, 1.10.1947. 127

ברוטליות יותר אישרה הצנזורה בסרטי פשע ואימה הוליוודיים. העיתון הציע שיש מקום בבתי הקולנוע גם לסרטים בעלי 'משמעות חברתית' כמו רומא עיר פרוות (והסרט הדני *Day of Wrath*, שהותר להקרנה בישיבת הוועדה כמה ימים לאחר מכן).¹²⁸ מאחורי הקלעים דרש גם חבר צנזורה בריטי דיון מחודש בפסילה. טענה נוספת שהועלתה לפני הצנזורה הייתה שסרטים סובייטיים בעלי תוכן דומה אושרו להקרנה.¹²⁹ למרות זאת ההחלטה לא השתנה בדיון נוסף והסרט לא הוצג בארץ עד סוף תקופת השלטון הבריטי. בעיתונות האמריקנית פורסמה ידיעה שהסיבה לצנזורה היא שילדים איטלקים משתתפים בפעולות מחתרת ולדבר עלולה הייתה להיות 'השפעה מזיקה על הילדים היהודים בפלשתינה'.¹³⁰

סיכום

הצנזורה המנדטורית על הסרטים פעלה במשך שלושים שנה. היו אלה עשורים שבהם הנהירה לאולמות הקולנוע התבססה בפלשתינה המנדטורית כתרכובת בילוי ומדיום לצריכת חדשות. על בסיס החקיקה והתקנות שגובשו בשנות העשרים, פיקחו פקידי השלטון הבריטים בצירוף נציגי ציבור בריטים, ערבים ויהודים על הקרנתם של אלפי סרטי עלילה. מרביתם הותרו להצגה ללא הגבלות. בנוגע לאלה שנפסלו בצורה מלאה או חלקית בשל מה שנחשבו כייצוגים מיתריניים של אלימות ומין – במונחי התקופה – צנזורה זו זכתה בדרך כלל לתמיכה ציבורית רחבה. קריאות לצנזורה נוקשה אף הרבה יותר מטעמי מוסר השמיעו מעת לעת אנשי דת וחינוך בחברה הערבית והיהודית. את אלה היו צריכים לשקול חברי ועדת הצנזורה – כמו בבריטניה עצמה – אל מול ביקורת ציבורית נחרצת לא פחות על כל מעשה צנזורה שנראה מוגזם ולא הגיוני, ובעיקר נוכח הפופולריות הגדולה בקרב צופי הקולנוע של סרטים שהלכו עד לקצה המותר בייצוגי מין ואלימות.

עיקר תשומת הלב של השלטונות היה נתון לצנזורה מטעמים פוליטיים, אשר מידת נחיצותה עוררה מעת לעת ויכוח בקרב חברי הוועדה ובציבור הרחב. ויכוחים אלה התעוררו סביב פסילה של סרטים עלילתיים וסרטים תיעודיים בעלי הקשר פוליטי, וכן של יומני הקולנוע, מדיום חדשותי אשר הצנזורה עליו הייתה נוקשה אף יותר מאשר הפיקוח על העיתונות. אחד מביטויי הצנזורה הפוליטית שלא היה ייחודי לפלשתינה, ובלט בעיקר על רקע ההידרדרות למלחמה באירופה בשנות השלושים, היה פסילת סרטים שעשויים לסבך את השלטונות בארץ או את הממשלה בלונדון עם מנהיגי מדינות זרות. גורם מרכזי נוסף לצנזורה פוליטית שלא היה ייחודי לפלשתינה היה שמירת כבודם ומעמדם של אמונות וממסדים דתיים. אולם לפגיעה ברגשות דתיים הייתה משמעות פוליטית מיוחדת בארץ

“Open City” Unsuitable’, *Palestine Post*, 26.9.1947; ‘Appeal Against Ban on Two Films’, 128
 ibid., 13.11.1947; ‘Censored Films’, ibid., 13.11.1947

Minutes of CCB Meeting, 7.10.1947, 3.11.1947, *ISA*, M/4847/19 129

‘The Banning of “Open City”’, *Palestine Post*, 14.10.1947; “Open City” Banned By Palestine
 Censor’, *Film Daily*, 26.1.1948 130

הקודש', שבה לסכסוך הלאומי בין הערבים ליהודים היה גם ממד דתי מובהק. מעל לכול, מטרת הצנזורה הפוליטית הייתה לשמור על ה'ביטחון' וה'סדר' באמצעות פסילת סרטים או קטעי סרטים שעשויים ליצור תסיסה ומתח בין ערבים ליהודים, להחליש את מעמד השלטון הבריטי ואף לתת לגיטימציה לפעולות התקוממות כנגדו.

ככל הנושאים האלה דעת השלטונות הבריטיים הייתה הקובעת. ממשלת המנדט, לעיתים בעצה אחת עם משרדי הממשלה בלונדון, הייתה צריכה להתחשב במכלול של לחצים מדיניים וציבוריים: קונסולים זרים, יצרני סרטים בריטיים, מפיצי סרטים אמריקניים, אנשי דת, מנהיגים פוליטיים ובעלי טור בעיתונים בערבית ובעברית. לפעמים נכנעה ללחץ מדיני או ציבורי, לפעמים לא, אך בכך לא הייתה ממשלת המנדט שונה מכל שלטון אחר, גם שלטון קולוניאלי שאינו נבחר. הרכב ועדת הצנזורה, ברוח המנדט, נתן אומנם פתחון פה חשוב לתושבי הארץ בתהליך הצנזורה באמצעות מינוי נציגי ציבור, אולם ממשלת המנדט החזיקה את הרסן היטב בידה. החוק חייב אישור לסרט של פקיד שלטון אחד לפחות, ולא משנה אם היו בריטיים (ברובם), ערבים או יהודים; חובתם הראשית הייתה נתונה לממשל שהם ייצגו. יתרה מזאת, בכל דיון של ועדת הצנזורה הקשור לענייני 'ביטחון', בוודאי בתקופות החירום הארוכות של המרד הערבי, מלחמת העולם והמרי היהודי, ניתנה לנציג המשטרה זכות וטו לא פורמלית. לבסוף, אחרי שחברי הוועדה הביעו את דעתם, וגם כאן באופן שלא היה כתוב בשום חוק, הופקע הנושא בעת הצורך מסמכותם והועבר להכרעת המזכיר הראשי או הנציב העליון.

ההנחיות והלבטים של שלטונות המנדט מה לפסול מהקרנה באולמות – כמו צנזורה על כל אמצעי התקשורת – הם מכרה זהב לחקור מה הטריד את מנוחתם בזמנים כאלה ואחרים מבחינה פוליטית, חברתית ותרבותית. באשר למידת השפעתה, מן הסתם הצליחה הצנזורה לצמצם במידה מסוימת את גורמי החיכוך הלאומיים, לפחות באולמות הקולנוע. אולם כחשבון המדיני הכולל של תקופת השלטון הבריטי, כוחה של הצנזורה (והתעמולה) היה מוגבל. אין דבר שהעיד על כך יותר מהתנגדות משטרת המנדט בנובמבר 1947 לאישור הקרנתו של *Scarface*. סרט הפשע הנודע שהפיק המולטי-מיליונר הווארד יוז (Hughes) בשנת 1932, היה אחד הזרזים להקשחה ניכרת של הצנזורה בארצות הברית בהמשך אותו העשור.¹³¹ בסרט רווי ירי הטומיגאנים, פול מוני (Muni) היהודי מגלם גנגסטר חסר מעצורים בדמותו של אל קפונה, ראש המאפייה בשיקגו. על רקע האלימות הבין-קהילתית וצרורות המקלעים שנורו ברחובות מחוץ לאולמות הקולנוע – אחד מהם, 'סינמה רקס', הוצת ונשרף כליל כבר בראשית דצמבר 1947 – האיסור האירוני להקרין את סרט הגנגסטרים מלמד רבות על מגבלות כוחן של הרשויות לשלוט על המתרחש מחוץ לאולמות הקולנוע – באמצעות צנזורה על המוקרן בהם.¹³²

Minutes of CCB Meeting, 17.11.1947, ISA, M/4847/19 131

132 על הנתק הנפשי בקריאת ספרות גנגסטרים 'זולה' מן האלימות שמתחוללת סביב בזמן מלחמת העולם השנייה, ראו, ג'ורג' אורוול, 'ראפאלס ומיס בלנדיש' בתוך: הג'ל, מתחת לאף שלך: מבחר מאמרים, אור

שלטונות המנדט המשיכו להפעיל את מנגנון הצנזורה על הסרטים גם כאשר הארץ כולה כבר בערה. עוד בראשית מארס 1948 היו עסוקים במינוי מחליפים לחברי ועדה נעדרים, כנדרש בתקנות.¹³³ ימים מעטים לאחר תום שלטונם, במאי 1948, הציג קולנוע 'עדן' בירושלים את *Thunder over Mexico*, סרטו 'האמריקני' של סרגיי אייזנשטיין משנת 1933 אשר נפסל בידי הצנזורה המנדטורית, ככל הנראה בגלל סצנות אלימות שבו.¹³⁴ תחושת שחרור דומה ליוותה באותם ימים את הצגת הסרט הסובייטי *Адмирал Нахимов* של וסולוד פודובקין בקולנוע 'מגדלור' שבתל אביב. מבקר קולנוע בדבר כתב שהצנזורה המנדטורית כנראה לא הייתה מרשה להציג את הסרט שעלילתו מתרחשת במלחמת קרים, אך שופך את חמתו בזעם על הבריטים 'המסיתים ומסכסכים ומקריבים אחרים למען מלחמתם'.¹³⁵ כמובן לא היה זה סוף הצנזורה על סרטים. כמו עיקר תקנות הפיקוח הפוליטי שחוקקו השלטונות הבריטים, חקיקת הצנזורה המנדטורית אומצה במהירות על ידי השלטונות של מדינת ישראל. רשימת הנושאים האסורים מבחינה פוליטית להצגה על מסכי הקולנוע במדינה החדשה השתנתה כמעט מן היסוד – אבל זו כבר פרשה אחרת.

יהודה 2005, עמ' 230-248.

J.G.T. Sheringham to The Chief Secretary, 3.3.1948, ISA, M/6464/23 133

'At the Cinema', *Palestine Post*, 17.5.1948 134

פילמאי, 'סרטים: אדמירל נחמוב', דבר, 19.5.1948. 135